

Вишневі усмішки кримські

Остап Вишня

ЗМІСТ:

Сімферополь — Ялта

Крим

Море

Гори

Там, де цар пішки ходили...

Алупка

Гурзуф

Ялта

Туристи

"Природа й люди"

Життя татарчине

Татаринове життя

На татарській виставі

На вітрилах

По камбалу!

Бережком!... Бережком!

"Діва" і "Монах"

Кримський місяць

Кримське сонце

Пляж

Сімферополь — Ялта

(Подоріж)

Узяли ви, значить, Перекоп і жарите до Сімферополя...

До Сімферополя Кримський півострів особливого собою нічого не уявляє, і ви до того Сімферополя спокійно спите, лагідно похрюпуючи під тра-та-та-та пульманівського вагона.

А вже з Сімферополя починається справжній Крим з його дивами дивними й чудами чудними, і в кожному, навіть скороченому, путеводителі усім — і екскурсантам, і простим людям — рекомендується гав не ловити, бо іменно в Сімферополі все й починається...

Сімферополь — центр Криму, столиця його. Дуже старовинне місто, бо розкопки в ньому і біля нього свідчать, що ще в останні віки перед різдвом Христовим на цьому місці було грецьке сельбище Неаполіс, де сидів скіфський цар Скилур...

Чи довго той Скилур, цар скіфський, сидів у Сімферополі, чи недовго — про це ще не розкопано, але відомо, що приблизно за 22 століття після Скилура у Сімферополі сидів уже не цар, а Врангель, і сидів, як кажуть кримські легенди, дуже не довго... Зник він в напрямку на Царгород, і так "ґрунтовно" зник, що ніякими розкопками його ніколи не розкопашеш...

Сімферополь вражає подорожнього своїми старовинними будівлями, пам'ятниками сивої старовини і чудесними краєвидами довкола, що про них можна писати, писати й ще раз писати... А як ви, неважаючи на його сивину, все-таки його проспали — виходить, що й писати про нього не будете...

Далі йде Бахчисарай, резиденція кримських ханів, із знаменитим палацом останнього кримського володаря й не менш знаменитим бахчисарайським водограєм...

Проспавши Бахчисарай, підлітаєте до Севастополя, крайнього пункту вашої подорожі залізницею...

— Вставайте: вже!

— Сімферополь?

— Севастополь!

— А Сімферополь? А Бахчисарай?

— Уже й забули!

— Шкода! Такі історичні місця! Як же це воно так?

— Прохропли!

— Дивись?!

Севастополь — порт. Блиснула перед нами знаменита Севастопольська бухта, і вже вас упхнули в автомобіль, щоб їхати сошею па Ялту...

Ви озираєтесь, крутитесь, щоб хоч одним оком позирнути на бухту, на набережну, а мадам, біла-біла й пухка мадам, що сидить праворуч попліч вас, закутана газовою хусткою, пояснює вам:

— І що цікавого? Крутиться, як на шилі. І штовхається! Ну, бухта! Ну, море! Так навіщо ж штовхатися?!

... Гррррр! Чок-чок-чок! Поїхали...

Поїхали ви чудовою дорогою, що простяглася на 82 верстви од Севастополя до Ялти...

Вискакуєте за місто. Машина рвонулась на простори, волю почувши, і мчить вас кудись отуди, де перед вами бовваніють сірі в тумані велетні...

Тихо... Тихо... Ранок...

Загойдані машиною, заворожені дивними обрисами височенних гірських кряжів, прозорим повітрям, сонячним промінням, травицею, водицею і всім, чим іще може заворожувати кримський Пан, — сидите ви, примруживши очі, придивляючись та прислухаючись...

І весь ви увага, і весь ви зір, і весь ви слух, бо читали й чули, що дорога від Севастополя до Ялти повна дивних і зорових, і слухових несподіванок...

Тихо... Тихо..

Раптом:

— Ба-бах! Слухова несподіванка!

Метнулися ви зором своїм гострим туди, вгору, де сірі велетні бовваніють...

Може, вулкан заснулий рвонувся?!

Може, скеля в мільйон пудів ринула до моря, змітаючи на шляху своїм усе живе й неживе?!

Може...?!

— Ех і йолки ж зельонії! — крічить шофер. — Говорив: підлатать слід! Не слухають, зарази!

Шина лопнула!

Слухова несподіванка, що потім переходить у зорову, у шлункову й, нарешті, у ногову й у спинову...

— Виліжайте, громадяни!

"Громадяни" вилізають... Оточують машину й пильно придивляються, де вони, оті самі "йолки зельонії", що висадили їх із автомобіля... (Зорова несподіванка!)

Потім сідають на травиці біля соші, розмотують клунки й засмалюють, що в кого залишилось (шлункова несподіванка!), потім частина йде рве квітки над дорогою (ногова!), а частина лягає на траві горілиць і мугиче який-небудь відповідний до моменту й до настрою романс, на манір:

По дорозі жук, жук,

По дорозі чорний...

... Підлатались — і далі... Дорога все нагору, нагору...

Що ж ви на цій дорозі бачите? Чи хоч не на дорозі, а понад дорогою або біля дороги?

Нічого не бачите, бо праворуч од вас біла-біла, пухка мадам московська, з-поза якої нічого не вздриш, хоч би мали ви й вісімнадцятеро очей, — така та мадам і широка, і глибока...

А ліворуч од вас "молодой человек, наверное, brunet", затулився подушкою від сонця... Спробуйте побачити!

Видко тільки вперед, угору...

А там, угорі, сірі велетні бовваніють!

А що ж ви повинні були б бачити по дорозі між Севастополем і Ялтою, по тій її половині, що підноситься до Байдарських воріт?

Багато дечого!

На четвертій верстві від Севастополя йде дорога на Юр'євський монастир... На шостій версті біля соші — французьке кладовище, де поховано французьких офіцерів і солдатів 1854-1855 років. Далі — дача "Альфа", що правила за штабквартиру для французів під час облоги Севастополя 1854 року...

Потім шлях перерізає Кучук-Мускумську долину, а звідти вскакує в красиву Байдарську долину, що тягнеться на 17 верстов завдовжки і на 8—10 верстов завширшки... В долині село Байдари; звідки чотири верстви до знаменитих

Байдарських воріт, збудованих 1848 року на висоті 243 сажнів над морським рівнем. Перевал...

Далі дорога вниз! На Південний Кримський берег!

Звичайно, що біля Байдарських воріт відпочинок. Є щось на манір ресторації, де вам дадуть пообідати, коли схочете. Як схочете, так, значить, дадуть, а як уже дадуть, тоді не схочете! Але це географії з етнографією не стосується!..

— Хочете — обідайте, хочете — не обідайте, — все одно за Байдарськими воротами море!

Виїздите з Байдар — і раптом:

— Ах!

І ваша права сусідка — "ах!", і ваш лівий сусід — "ах!", і передні сусіди — "ах!", а задні сусіди — "ах!", і ви самі — "ах!"...

Тільки сам шофер не "ах!", а косо на помічника:

— Увага!

Стовпова дорога покрутилася... Білим ужем попід скелями стрімчастими покручена, переплетена петлями, вузлами, зашморгами... То там, то там виблисне спиною — і знову кудись під скелю, на скелю, під кручу, за кручу, падає вниз, дереться вгору.

Ідете — і кінець... Далі безодня... А вона крутонулась ліворуч і посунулась далі трохи... І знову нема... Безодня. А вона крутонула праворуч, пробігла десять сажень і знов за скелею, і знов за кам'яним муром... Ховається, дратує, у кузьмірки грається...

А отак — море! Скільки оком кинеш — море! У чадрі воно з туману, тільки під берегом сріблом виблискує... І манить безвістю своєю, і страшить безкраєм...

Чорне море... Синє море... Понтійське море...

Чорне море червоні береги полоще... І вони не чорніють...

А над ним, до його збігаючи, в його окунаючись, попритулялись: Теселі, Форос, Мшатка, Ай-Юри, Мелас, Лімнеїз, Мухалатка, Кастрополь, Кікенеїз...

І далі... Сімеїз, Алушка, Місхор, Гаспра, Ай-Тодор, Ластівчине гніздо, Ореанда, Лівадія, Ялта...

Море їх мис, а зверху їх яйла обіймає... Обіймає могутніми обіймами віковичних скель...

І гордо над ними закинув зубчасту голову Ай-Петрі...

Всесоюзна лічниця...

Крим

Крим!

Легко сказати — Крим, а от як його вам описати так, щоб ви зразу відчули, що воно за країна така отой Крим, що про його й легенди, й пісні, й перекази, що до його з усіх країв світу білого ідуть і їдуть, щоб хоч одним на його оком глянути, щоб хоч раз його повітрям дихнути, щоб підставити хоч на хвилину своє анемічне тіло під палюче й

цілюще проміння його гарячого сонця...

Як?!

Цілий, може, натовп учених, цілі, може, століття силу-силенну й тонких, і товстих книг про його понаписували, музеї по всіх кримських містах позасновували, а вам, — я знаю! — вам щоб усе зразу, як на долоні; щоб і історія, і географія, і етнографія... Щоб і флора, й фауна...

Добре!

Я все вам жужмом. А там уже хто більше чим цікавиться — хай вибирає...

Історія Криму дуже-дуже давня... Ще як Каїн Авеля вхекав за жертву господню, так і тоді вже Крим був. Взагалі, як переказують тут старі люди, Крим постав у той самий день, як господь створив "твердь та видиме небо"... Старенький, як бачите, є Крим.

Передісторична Кримова доля була така. (За точність не ручусь!).

Колись-колись-колись Крим, як відомо, звався Таврія. Це його найстарша назва. А постала вона від народу "таврів" (таври), найдавніших, що їх історія застукє на цім півострові, пожильців. Дехто дотримується тої думки, що до таврів у теперішнім Криму жили кіммерійці, що їх був оспівав Гомер ув "Одіссеї"... Жили ніби ці кіммерійці в Криму аж до VIII століття до різдв Христова, а їх витіснили скити, що прийшли зі сходу.

Хто насправді був тоді, чи таври, чи кімерійці, чи обоє разом, — сказати напевно не можу, доки, може, на дозвіллі не поколупаюсь у горах — чи не знайдеться якого доказу. А так все 'дно ж не повірите.

Пережили вони, як і всяким порядним людям належить, кам'яну добу, мідну добу й інші потрібні доби...

Історична доба в Криму починається тоді, коли біля його берегів з'являються греки-колоністи. Це наприкінці VIII ст. до р. Х. Двоє племен грецьких населили Крим: *йоняни* й *доряни*. Вони позасновували були такі-о міста, як Пантікапей (Керч), Гераклея (Сіноп), Херсонес і т. ін.

Це так звана *греко-римська* доба в Криму.

Довго вона тяглась. Аж до різдв Христова. І кінчилась...

На її місце прийшла *середньовічна доба*. *Готи* її принесли в другій половині II століття (після р. Х.).

Біля 378 року осередок готів біля Дніпра розгромили *гуни* й удерлися частиною до Криму.

Готи посіли горішній Крим, а гуни — степовий.

Налітали потім на Крим (степовий) і *авари*, і *турки*, і *хозари*.

В половині IX століття степова Таврида поволі звільняється від хозар і попадає під протекторат Візантії. Отоді якраз з'являються в Тавриді варяги, що грабували її береги...

В цей-таки час починається зв'язок України з культурними центрами таврійськими: Херсонесом, Пантікапеем. На Тамані тоді засновується Тмутараканське князівство, а в Тавриді князівство на місці Пантікапея в Корчеві (тепер Керч).

Бачите, коли ми, українці, до Криму потрапили. Значить, неправду пишуть ті історики, що перше знайомство з Кримом приписують чумакам, що по сіль у Крим їздили.

Пішли далі. Довга, як бачите, історія.

У XIII столітті запанували були в українських степах *монголо-татари*. Набили, як ви знаєте, 1224 року (здається) вони нам добре прапирки на р. Калці, і вдерлися в Тавриду, й почали витісняти звідти генуезців (італійців), що колонізували були частину Криму після хозар (під візантійською зверхністю).

Пройшли були монголо-татари аж до південносхідного кримського берега, але потім "цофнулися" (привіт галичанам!) на північ у степовий Крим.

А на півдні в горах тоді було біля 40 замків, і мало не кожний із них мав особливу мову.

Далі нові "хазяї" напирють на Тавриду. Турки. 1475 року Кафа (Феодосія) впала під ударом турків і татар. А далі вони захопили і весь півострів. Турки посіли узбережну, гірничу частину його, а татари — степ.

Татари спочатку мандрівники, під пануванням Золотої Орди, але з середини XV століття кримський хан уже юридично самодержавний. Столиця — Бахчисарай.

Потім Крим під Російською імперією.

Потім — Врангель.

Потім і тепер Радянська влада.

***

Все! Історія вся...

Довга? А що ви думали, так зразу — ляп-ляп! — та від кам'яного якогось віку аж дотепер? Це ще й швидко. Посадіть якого історика — він вам років із п'ять писатиме...

Може, тут я й переплутав якісь тисячоліття, але це не важно! Що для історії, як пишуть тепер історики, століття або тисячоліття?

Важно — ерудиція!

А ерудиція ж є! Ну й гаразд!

Пішли далі.

Географія. Про географію — не бійтесь! — довго не говоритиму. Коли ще за фонвізінівських часів мамаша говорила Митрофанушці:

— Навіщо, — мовляла, — тобі та географія, коли візники є!

І я так само скажу:

— Навіщо вам географія, коли є і автомобілі "Кримкурсо", і візники, і провідники?.. Останні чорні, гарячі і знають всю географію, особливо для дам!

Приїдете до Севастополя, беріть візника, а він вам за дорогу таку географію розведе, що тільки ахатимете... Загальну, так сказати, географію.

А провідник — той більш по деталізації... Дами це особливо люблять, бо вони народ, як відомо, дуже цікавий...

В загальних рисах і я скажу... Два слова.

Географія на три поверхи: зверху небо, нижче гори, а ще нижче море... І навпаки.

Небо пухке, гори тверді, морг мокре. Досить!..

Етнографія. Населення — чорне. На ногах шкіряні "личаки". Вірить в Алаха й Магомета, пророка "єйного"... Поділяється на чоловіків, жінок і на дітей. Жінки — чорні. Діти — чорні... (Чорне море!) Чадри вже жінки не носять. Носять чадру тепер у Ялті па молі, тільки не "чорні" жінки, а білі. Мова — не наша.

По-нашому — *платня*, а по-їхньому — *улефе*.

По-нашому — *воша*, по-їхньому — *біт*. (Звідси пішло, очевидно, "бити воші". Увага для філологів).

— Анларизми не бен селерим?

Анларизми?!

Нічого ви не "анларизми", бо ця фраза значить:

— Чи розумієте ви, що я кажу?

Населення хліборобствує, виноградарствує, садівникує, скотарствує і курортствує. Це все роблять жінки.

Чоловіки сидять цілий день у холодку, чухаються, курять цигарки та п'ють каву.

Фауна. Не наша. Коли їдете чи йдете горами, часто бачите десь у лісі на скелях чи на узгір'ях якихось невідомих вам тварин, невеликих розміром, з рогами, з чотирма ногами і з одним хвостом. У тварини тої іноді голова вгору, а круп униз, іноді круп угору, а голова вниз!

Ви раптом стаєте. І дивитесь. Пильно вдивляєтесь.

— Ах! Ах! Що за така гірська тварина?

От що значить — клімат! За якихось шістсот верстов, а дивись — зовсім не те!

— Що то такс? — питаєте тубільця...

— Короваї Молоко дає! Доїться! Телят водить!

— Ах-ах! А ото?

— Котора поменше?

— Так!

— Коза називається! А ото збоку — кінь!.. А то — свині під дубом...

... Осли є! І на горах, і на курортах. На курортах більше!

... Орли є! Кури є! Півні є! Курчата вже вилупились! Три карбованці субтропічна курка коштує... Орел — не знаю скільки!

Флора. Різноманітна. Дуб. Кедр. Кипарис. Магнолія. Гліцинія. Кропива. Кульбаба. Чинара. Будяк. Фініки. Пальми. Чебрець. Юдове дерево. Оріх. Коноплі. Груші. Яблука. Лимони. Апельсини. Картопля. Виноград і т. ін.

Винограду тут дуже багато, через те все майже вино для продажу курортникам виробляється з махорки й продається як вино "розлива кам'яної доби" по п'ять крб. пляшка ("тільки для вас!"). Ригають від нього понад норму.

Оце більш-менш повний (наскільки вистачило сил!) малюнок Криму... Крим як здравницю змалюю якось окремо.

Здається, ніби й нічого особливого, — правда?

У тім-то й річ, що особливостей отих тут сила.

Субтропічна, товариші, штука Крим! От що головне.

Візьміть так.

От ходить, приміром, у столиці українській Харкові по вулиці Карла Лібкнехта коза. Ну що ж! Ходить — і квит! Коза — та й уже!

А от коли отут поставити тую козу під кипарисом або на стрімчастій скелі, уже вам вона не коза, а екзотика.

Уже в неї хвіст не на 45° (чи на яким там?) довжини чи широти, а мало не екваторіальний! Тропічний хвіст, гарячий хвіст, і крутить вона ним по екватору!

От у чім сила!

Або горобець на Основі на тину й горобець у Криму на пальмі! Різниця! На Основі він горобець, а тут — жар-птиця, бо йому жарко!

Екзотика, товариші!

Та це не тільки з тваринами. І з людьми так.

У Харкові, приміром, руде, косе, худе, угрувате, пудри на нім на цілу геологію, а тут видряпається на скелю, стане, за худі стегна тримаючись, — і Жанна д'Арк!

Далеко ж! Чорт його розбере, що воно там сопе на стрімчастій скелі!

Клімат, товариші.

.....

А найголовніше ледве був не забув!

Барвінок у Криму росте. Та такий рясний та хороший...

Якби місцеве населення вивчити пісні:

Зеленький барвіночку,

Стелися низенько,

А ти, милий, чорнобривий,

Присунься близенько.

Всі б дані були за приєднання Криму до України. Спорідненість культур — і кришка! Без нікоторого імперіалізму — на законній підставі!

Море

(Дещо з природознавства)

Ну, море!

В данім разі — Чорне море, тобто таке море, що чорне. Не Біле, а Чорне море...

Це, значить, отакезна ніби яма, велика-велика, — вщерть налита солоною водою...

Вінця в тій ямі звуться: береги... Дно — так і буде дно... Вода — так само вода...

Оце є море...

Море оте саме служить для того, щоб у йому купатися й дивитися на нього...

Коли на море дивитися, то це буде: вид на море...

Коли в йому купатися, то це так і буде: купатися в морі...

По морю ще кораблі плавають, пароплави, броненосці різні, але то далеко від берега, рукою трудно їх дістати...

Я писатиму тільки про те море і про те, що є в морі, що можна, — сказати би, — полапати, пам'ятаючи мудре наше прислів'я:

"Не повірю, доки не полапаю!"

Коли ви дивитесь на море, перш за все спадає вам на очі — вода... Прийшовши до моря, мацаєте його рукою: воно мокре... Руку в рота — солоне й капає... Значить, вода...

Помацали берег — твердий... Значить, так: море... Ви не помилились... Пересвідчившись, що ви на морі, можете розглядати його далі.

Море буває трьох сортів: тихе море, хвильове море й буряне море...

Тихе море — це таке море, коли вода у йому тиха... Воно собі поволі ніби гойдається, потихеньку, ліниво хлюпає на берег і мружить спину під гарячим сонячним промінням...

Хвильове море — це пастух... Воно гонить велику отару баранів до берега, кричить на них, підганяє, гнівається, випереджає тих баранів і викидає їх на берег з плюском, з гамором, з серцем... Барани ті, вискакуючи на берег, котяться по гальці, сунуть її своїм руном білим, гергочуть, скрегочуть і, розбивши своє руно біле об гальку круглясту, сунуться назад у море й тонуть... А море, гніваючись, що жодного барана не може на берег цілим вигнати, ще завзятіше, ще упертіше гонить їх.

І так цілий день, а то й два, й три дні, аж доки, махнувши рукою: дурна, мовляв, робота! — заспокоюється, перевертається на тихе море й знову тоді поволі гойдається, потихеньку хлюпає й вимиває у хвилях своїх сонячні списи...

Напастухувалось!..

А іноді... О, іноді воно, ганяючи білі отари отих барашків, як розлютується, як рознервується, як застриба, як зареве, як зашумить, так "пом'яни, господи, царя Давида!".

Тоді воно показує третій свій сорт — буряним воно тоді робиться!

Матінко моя! Тоді оті барашки білі робляться білими слонами (мореу між іншим, горілки не. п'є!) або просто горами, що ревуть, підстрибують, рвуться з боку в бік, б'ють об берег скажено, підіймаючи берегову гальку із лютим рокотом, вискакують далеко на берег та розлітаються хмарою божевільних бризок...

Тоді всім, хто його бачить, робиться страшно...

А мені ні, бо я буряного моря не бачив...

* * *

Морська вода, як я вже вище зазначив, — солоніша вода, бо містить у собі так звану глауберову сіль... Через те, коли з морської води хто-небудь би додумався варити юшку, солити тої юшки не треба.

У морі живуть різні морські тварини. Особливість їхня та, що вони ніколи не хворіють на закріплення шлунка (глауберова сіль!).

Із морських тварин, що я їх бачив на власні очі, зазначу таких-о: дельфін, султанка, камбала, морський кінь, морська корова, краб, риба-голка, медуза...

Дельфін — це ніби наш річний рак, тільки в сто раз більший... Відрізняється він од

рака тим, що рак має шийку й клешні, а дельфін ні клешнів, ні шийки не має... У рака очі ззаду, а в дельфіна спереду. У рака тіло вкрите шкаралущею, а в дельфіна шкірою... Рак живе в норах, та в корчах, та в куширі, а дельфін більше під поверхнею в морі, красиво перекидаючись і вилітаючи, коли грається, над водою... Рак їсть падло, а дельфін живу рибу... Рака їдять, а дельфіна не їдять... Рак так і зветься завжди — "рак", а дельфіна за його жвависті і веселий характер прозивають "морською ластівкою"... Це все різниці між раком і дельфіном... Але є одна спільна в них риса, що надає їм подібності одне до одного: і рак, і дельфін плавають...

Султанка — це риба. Справжня риба. Зветься вона султанкою через те, що турецькі султани ніколи такої паршивої риби не їли. Найголовніша її особливість та, що про неї завжди кажуть так:

— Що у вас сьогодні на обід?

— Та знову султанка! Остогидла, як смерть! Паршива риба! Ціна — 20 коп. за фунт.

Камбала. Циклоп-риба, бо має одне око. Кругла риба, бо скидається на підситок. Смачна риба, як на вершковім маслі...

Морський кінь. Маленька, захарчована, миршава морська шкапинка, з закрученим хвостом, без гриви, з конячою мордою. Не ірже, не їсть вівса... На ній риби морські одна до одної в гості їздять...

Морська корова. Довгаста, з великою головою, з двома на тій голові рогами, буренька корівка. Не мукає, не доїться, не дровичься й не водить телятка.

Краб. Зовсім не схожий на нашу щуку. Не схожий і на окуня, і на карася, і на лина. Навіть на верховодку не скидається... Дехто каже, що він трохи чи не брат у перших нашому ракові, але раз я вже поєднав із раком дельфіна, то єднати ще з ним і краба якось незручно. Вийде так, що ніби в морі самі раки. Щоправда, краб має шкаралущу, має клешні, живе під камінням, а все-таки він не рак, а краб... То таки — рак, а то таки — краб. Різниця велика... А щипається, потвора, сильно!

Риба-голка. Звичайнісінька циганська голка. Така, як у нас нею лантухи латають. Служить для того, що нею султанка або камбала собі панчохи та ліфчики зашивають, як одна до одної на весілля збираються...

Медуза... Морський холодець... Кругле, як мисочка, біле, дрижасте, слизьке, холодне й прозоре... Ну, гижки, й квіт. Візьмеш у руки — тане. Не береш — не тане...

* * *

Літають над морем рибалки (птиці) й баклан. Рибалки — білясті, баклан — чорнявий. Ловлять рибу...

Приблизно оце точний науковий нарис Чорного моря на підставі класних спостережень...

Гори

Гори — штука висока... Це — взагалі...

Кримські гори — так само не низенькі, не маленькі й не коротенькі...

Отак, положим, як із моря на їх дивишся:

— Дрібниця! Далеко, кажете? Та де там далеко: от же, рукою дістати можна! Ото Ай-Петрі?! Високо, по-вашому? Та розженусь добре — і там!..

Можете не розганятись: повірте краще, що не близько...

На 25 верстов той Ай-Петрі од вас, — це ще як навпростець, а як крутитиметесь стежками, щоб до нього дістатися, то й прокрутитесь верстов із сорок...

Піддурюють гори, і здорово-таки нас, степовиків, піддурюють...

Як виїхати на човні на море так верстов на п'ятнадцять-двадцять од берега і подивиться на берег — так увижається, що купонька невеличка тих гір Кримських...

Що від Севастополя аж до Феодосії тягнуться?! Ну так що ж з того?! Та просто так би взяв — забрав на оберемок і поніс... Так ото їх здається небагато. А воно сто верстов!

На сто верстов тягнуться із заходу на схід гори Кримські...

Тягнуться на цілих сто верстов і зветься скрізь *Яйлою*.

Обіймає та яйла берег Південний Кримський, не пускає на нього холодів та вітрів із півночі, і тепло на тому березі...

А зніміть яйлу, ізстружіть її якимось величезним рубанком, і не буде знаменитого Південного Кримського берега, і кипарисів не буде, і магнолій не буде, і лаврів не буде...

Рівно скрізь буде! Провідники зникнуть... І литимуть тоді дами отакі, як горіхи, сльози...

Не за провідниками (що ви, що ви?!), литимуть вони сльози, а за горами... Бо ж красиві гори! Могутні гори! Велетні гори! Як же за такими горами та не заплакати?!

* * *

Звідки взялися Кримські гори? Од бога!

В один із шести днів, коли бог творив світ, сотворив він і Кримські гори...

Геологи, народ невірний, намагаються довести, що Кримські гори постали поволі, протягом кількох геологічних періодів, і через одкладання глибоководних осадків (вапняків), і через землетруси й т. ін., й т. ін.

А княгиня Є. Горчакова (княгиня, а не якийсь там геолог!), лежачи на Сакській площадці, ясно й просто пише, дивлячись на гори:

И горит моё сердце любовью,

Взор усталый туманит слеза,

И хвалу всемогущему богу

С тайным трепетом шепчут уста.

А за що "с тайним трепетом шепчут уста"? Думаєте — даром?!

За те, що сотворив бог гори. Та не тільки гори, а й дачу, і виноградники, і слуг, і ренту...

І все це конкретне, таке, за що можна подержатись... А геологи що?! "Періоди"?! "Доби"?! І все це абстракція.

Бог! І більше ніхто не міг утворити такі прекрасні гори, як Кримські!.. І не сперечайтесь!

Кожна гора зокрема, а значить, і всі гори вкупі складаються з трьох частин: підосви, схилу й вершечка... Підосва — це те, що низько, схил — це трохи вище, а вершечок — це вже дуже високо...

Найтяжче на горах сходити на підосву... Дуже тяжко...

Туристи цим особливо пишаються.

— Був на Ай-Петрі!

— На вершечку чи на підосві?

— На підосві!

— От молодця! Ай да лицар!

А в "лицаря" ухмилка по самі уші: зійшов-таки... На схил значно легше. Особливо як згори, з вершечка... А на вершечок зовсім ерунда... Просто собі паличку в руку й ідеш...

І після того тижнів зо два на ліжку: переварюєш, так сказати, враження... Тихо лежиш, спокійно лежиш; не ворушиш ні ногами, ні руками... Таке обіймає вас "самопоглиблення" від пережитих та перебачених красот гірських...

Та воно й не дивно, бо вискочить з легкістю сарни на гору Бабуган, приміром, — це велике дає задоволення для людини. 1543 метри вгору — це, самі подумайте, трохи ж таки вище, ніж харківська Холодна гора. (Навіть як дивитися з Допру № 1)... А ви ж самі знаєте, що з Холодної гори, як увечері дивитися на місто, — дуже красиво... І далеко видко, і все видко... Особливо коли людина не п'яна і не боїться, що її роздягнуть...

А як же ж то воно, як з Бабугану, або з Чатир-Дагу, або з Ай-Петрі?!

* * *

На гірській підосві — дачі. На схилі — ліси. На вершечку — сніги. І літом сніги, і взимку сніги! А по схилу струмки гірські.

А в лісах — буйволи, дикі кози, "зелені".

"Зелені", положим, останніми часами вивелись... А то за Врангеля, кажуть, була їх у горах сила-силенна... "Підтримували" барона в його святім обов'язку відбудувати "єдину та неподільну Русь... Святу Русь!"

Найважливіше в горах для нас, грішних, — гірське повітря...

Його тут чимало. Воно не продається — просто так: бери й дихай, коли хочеш...

Вивозити тільки не дозволяється... Хоч дехто з туристів бере з собою з Чатир-Дагу чи з Бабугану клуночок з повітрям...

Повітря тут чисте, прозоре, легке, свіже...

Звичайно, коли йдете горами самі, без великої компанії, без кошиків з вареними яйцями та з сардинками, без тройного одеколону, без пудри "Колодерма" і порошку од поту... А як з оцим усім дертиметесь на Ай-Петрі — так все одно, що в Харкові на Сумській о 9 годині ввечері. Аж бук чхає!

* * *

Гори тут дуже лякливі! Назви в їх здебільше з "Ай" починаються:

Ай-Петрі, Ай-Микола, Ай-Тодор, Ай-Я і т. ін. І це, між іншим, заражає...

Дуже часто чуєте в компанії, що дереться на гори, вигуки:

- Ай, боже мій!
- Ай, матінко моя рідна! А то просто:
- Ой, держіть мене!
- Ой, рятуйте!

Там, де цар пішки ходили...

У Лівадії Їхнє Царське Величество пішки ходили... До Лівадії приїздили, а тут можна було й пройтись, навіть поверх тих моментів у вінценосному житті, коли взагалі "цар пішки ходять"...

Непогано в Лівадії...

Не дурак були їхнє імператорське величество, коли облюбували собі місце сіє...

І море, і гори, і троянди, і гліцинія, і кипариси, і лаври, і "вид на сюди", й "вид на туди".

Усе, можна сказати, — "волоссячко до волоссячка", — для того, щоб у свій час, миропомазавшись, можна було правити "возлюблений народ наш"...

І палац воздвигли "любовію народною" нічого собі... Правильний палац...

І для себе було, і для "возлюбленої супруги нашої", їхнього імператорського величества, государині імператриці Олександри Федорівни...

І для діток наших, і для "його величества свити"...

Було де плодитися й розмножатися.

Дуже зручне місце для "случної" кампанії самої "августейшої" й "камер-фрейлін" її.

І не дивуйтеся і не вилуплюйте ніколи очей, замислюючись над державною працею Грегуара Распутіна, бо при такій природі та при відповідних харчах, божій людині сибірського складу можна було "приумножать" увесь царствующий дом до астрономічних чисел...

І не кашлять...

* * *

Лівадія у двох верстах од Ялти... На захід. Простяглася на нижньому схилі Могабі від соші, що йде з Севастополя до Ялти, аж до моря. Тут два палаці: старий (Олександра III) і новий. Парк, маєток, виноградники, служби й т. ін.

Великий палац збудовано 1910–1911 рр. на місці колишнього палацу Потоцького (колись Лівадія була власністю Потоцьких).

Має цей палац усередині 58 кімнат, а всіх приміщень (балконів, переходів) — 116. Домінує стиль ренесанс.

Проречисто. Напередодні "декадансу" — палац у стилі "ренесансу"!

Але палац цей (окремі його кімнати) має гетьчисто всі стилі, які були в світі... Від I до XX століття.

Всередині оброблений деревом під кольорові мармури й під метали! Оброблено напрочуд мистецьки!

Спілка деревообробників має з чого пишатися: уміють її члени робити... Хоч і для

казна-кого, а зроблено добре.

Миколаїв, приміром, "діловий" кабінет... Під зелений мармур зроблено. Тут "працювали" вони.

Спальня — під білий мармур...

Царицина вітальня — стилізована іоніка, під жовтий мармур...

Це все верхній поверх.

Тут і Олексієві кімнати поруч "дядька" Дерев'янки, концертна зала (іоніка), вітальня царівен (італійська). В однім із коридорів — вікно італійське з живою чудовою картиною, що відбивається в повішеному проти його свічаді.

У нижнім поверсі — парадні покої.

Вестибюль римського стилю I століття. їдальня — ренесанс II століття, Флоренція. Чекальня — копія залу ради 500 у палаці дожів у Венеції, більярдна — каштанова, англійського стилю. Маленький дворик біля двірця — копія монастирського дворика в Італії (тип св. Марка у Флоренції).

Тут і молельня царицина (богомольні ж були) стилю московських церков XVI століття...

Взагалі — стилі. Стилі навіть там, де ніяка людина про стиль не думає, а так — аби скоріше, — так і там, кажуть, стилі!

А от прикраси на цих стилях так уже, можна сказати, "буза", як харківські "папіросники" кажуть...

Ікони! Ікони! Ікони!

І в головах ікони, і в ногах ікони, і скрізь ікони, і всюди ікони!

Тепер ті ікони, як коштовні, вивезено до московського музею, а позалишалися тільки оті "кивоти" (чи як там вони звуться)...

Розкіш! Давить розкіш тая незвичну людину... І холодно в палаці...

Нема "духу живого"... Отого "духу затишного", що завжди його почуваєш в житлі.

Так і хочеться стать у "залі ради 500 у дворці дожів у Венеції", закласти два нецарствені пальці у нецарствений рот і... свиснуть!

І щоб посвист той переможно вдарив і по "ренесансу", і по "йоніці", і по "Флоренції", і по "стилю жакоб".

І щоб плигав од стін, підскакував, бивсь об пап'ємашеву стелю, пронизав маврітанські двори, вирвався в італійське вікно і Чорним морем, на барашкових хвилях — по всім світі покотом покотивсь:

— Нема! Царя нема! І не буде! Ф'ю-ю-ю!

* * *

А в парку магнолії, лаври, мирти, кедри, пінії, сосни, троянди...

Для царя пахли...

А тепер для нас пахнуть!

.....

Заходьте!

— Полтинник! Тут колись царі жили! Тільки полтинник!

.....

Совхоз тепер тут! А палац, як музей!

Алупка

Алупка — це курорт, що розлігся під АйПетрі, на гірському схилі, в 16 верстах на захід од Ялти.

Курорт ще не націоналізований, очевидно, бо коли ви в Алупку в'їздите, то бачите такий на стовпі напис:

АЛУПКА

имѣние княгини Е. В. Воронцовой-Дашковой

Чи не встигли ще націоналізувати Алупкінського майоратного маєтку князів Воронцових-Дашкових, чи, може, Головне курортне управління просто надержує знімати той напис...

Хто й зна, мовляв.

Алупка — славнозвісний курорт.

Є її нім гори, с море, є дачі, є провідники й т. п...

Але найславніша вона, Алупка, знаменитим палацом князів ВоронцовихДашкових, хоч поруч того палацу ще є й Санаторія Українського Червоного Хреста, з українським поетом Володимиром Сосюрою посередині й з надією, що незабаром туди приїде ще й Валеріан Поліщук...

І хто тоді буде славнозвісніший, невідомо...

Рівні будуть!

З одного боку "Готика", з другого боку "Гарт"... Обое на "Ги" починаються.

Потрапити до Алупки з Ялти або з Симеїзу можна й без "Путеводителя по Крыму". Просто наймається чала кобила, запряжена в трясучо-торохтючу "лінейку", із чорною людиною на козлах, із батогом у тої людини в руках, — і репіжиться тая чалая кобила отим батогом нещадно по жижках...

Таким чином доїздиться аж до Воронцівського палацу...

Потім говориться тій чалій кобилі:

Трр!

І ви на місці...

Встаєте й ідете оглядати знаменитий палац і знаменитий парк.

Підходите й говорите:

— Нда! Непогано жили, хай їхнім сіятельствам легенько ікнеться! Не було чого їм соціальної революції робити! Можна було перебутися й без революції... І навіть непогано перебутися.

Кругом сама тобі готика...

Столітній палац (почато його будувати 1820 року, скінчено 1837 р.) із сірого каменю "угобздишася" над морем, під віковичним хаосом накиданого якогось стихійною катастрофою каміння.

І весь той палац — і хмурий якийсь величчю своєю, і веселий терасою своєю мавританською, копією з тераси Альгамбри, що спускається до моря й оберігається шістьма білими мармуровими левами, шістьма мистецькими дивами дивними, красавцями, і уві сні, і в "бодрствованії".

І дивляться із столітніх стін столітні портрети роботи знаменитих майстрів різних, одлетілих у безвість століть...

Катерина Велика в розквіті своєї еротично-постільної краси й Катерина Велика з запалим старечим ротом...

І Петро Великий, і Олександр Великий, і Микола I Великий, і шведський король Великий.

І всі вони великі... великі... великі...

І нема серед них маненьких... Тільки в аванзалі дивиться із стіни з-під татарської шапочки старенький дідусь Абдул Хурза, колишній слуга царський, а тепер "слуга революційний", що ходить по цьому палацу цілих 52 роки (з 1872 р. служить у палаці)...

Повісили вже за революції і його портрета поруч Олександра Першого та ще й "благословенного"...

І ходиш по "голубих" вітальнях, по "ситцевих" будуарах, по "дубових" на півтора ста чоловіка їдальнях...

Ходиш і думаєш...

Про любов до панів думаєш...

А збоку дивиться на тебе в їдальні "ванна для шампанського".

Їли-їли графи й князі, "землі руської радетелі", і пили-пили, а потім ще й купалися у шампанському. А вгорі, з хорів, музика гриміла:

Царствуй на славу нам,

Царь православний.

Боже, царя храни!

.....

А кругом віковичний парк. І альтанки трояндові, і альтанки виноградові, і копії з "Бахчисарайського водограю", і водограї "Амури" з "Психеями"...

І "палаці" для челяді...

70 чоловіка службовців для двох "гемороїдально-моченедержательних" князя й княгині...

І триста чоловіка "рабів божих і князівських" парк прибирають...

Прибирають і копають гроти й становлять пам'ятники для "найулюбленішої собачки нашої"...

І лежить "прах" князівської собаки під могильним каменем, людськими трудженими руками збудований...

І молитовно шепчуть уста:

Тихше! Тут царство спокою:

Цюця тут графська спить...

І підносяться очі д'горі.

*Упокой, господи, цюціну
душу і учини її в раї.
Разом із князем і княгинею.
Учини... Учини... Учини...*

Гурзуф

*"Прощай же, море. Не забуду
Твоей торжественной красоты
И долго, долго слышать буду
Твой гул в вечерние часы.
В леса, в пустыни молчаливы
Перенесу, тобою полн,
Твои скалы, твои заливы,
И блеск, и тень, и говор волн".
Хароший вірш?*

Це — не я. Це Олександр Сергійович Пушкін так писав, будучи в Гурзуфі. Той О. С. Пушкін, що оце 8 червня 1924 р. минуло сто двадцять п'ять років з дня його народження.

Певна річ, що Пушкінові все-таки далеко до теперішніх футуристів чи там імажиністів... Проте чому при нагоді не згадать і про його та ще сидючи в Гурзуфі під знаменитим його (О. С. Пушкіна) платаном чи дивлячись на синє море з його (О. С. Пушкіна) гроту у великій над морем скелі...

Сидючи й думаючи, що б написав, дивлячись на море, імажиніст?

Отаке, мабуть би:

Ад'ю! О море! Ти снимаєш

Із берега синие штани...

І гальку круглу оголяєш

На пузе взбешеной волны.

(Невдало, правда, – але ж я не імажиніст. Імажиністи, виправте!)

А футурист (наш) отакого б удрав:

О, кабле — море! Кабле — хвиля!

О радіо — морський прибії!

Електролампою кобилі

Робитимем лоша́та ми!

Чи воздвигнуть імажиністи з панфутуристами отими своїми віршами собі "пам'ятник нерукотворний", до якого "не зарастет народная тропа", чи не воздвигнуть — невідомо.

О. С. Пушкін — воздвиг.

Виявляється, між іншим, що це не так легко...

Можна сидіти під отим платаном, під яким сидів і Пушкін, ходити тими стежками,

що ними й він ходив, дивитися на море, приставивши пальця до лоба, і "пам'ятника нерукотворного" не мати...

Не виходить...

Здається, й обстановка однакова: і море, гори, і хвилі — все є...

А по-пушкінському не виходить...

... Позаростають до нас, грішних, "тропи"... Хіба, може, п'яний коли забреде...

* * *

Гурзуф — курорт і село розляглися в 14 верстах од Ялти на схід.

Старий курорт, з великим пляжем і з розкішним парком. Посеред парку стоїть будинок, де 1820 року жив Пушкін. Перед будинком величезне дерево — платан, де поет любив відпочивати.... Платан нагадує наш кленок. Тільки це не кленок, а платан...

В парку ще є й кипарис Пушкінів...

Над Гурзуфом яйла висока... Під Гурзуфом море широкіше...

На захід од нього, аж у саме море, нахилився й п'є воду величезний Аю-Даг...

Аю-Даг — по-татарському значить — Ведмідь-Гора.

Це той ведмідь, що його колись Алах послав покарати людей кримських за те, що вони бога забули.

.....

Давно те було — і про те розказують діди.

Тоді Крим цвів не так, як тепер. Тоді не було безкраїх скель та величезного каміння. Скрізь росли виноград, і тютюн, і садові дерева.

І люди все-таки забули бога.

Тоді Алах послав на цю країну великого ведмеда.

Ведмідь приплив морем, звідти, де круглий рік і сніг, і лід, і холод, як узимку на вершині Чатир-Дагу.

Ведмідь вплив на берег біля Байдарських воріт і пішов, руйнуючи все на шляху. Від його ступні земля злазила з каменю, як м'ясо з кістки, і оголялися ті кістки, а він трошив їх своєю важкою ступнею, земля стогнала, й цілі селища гинули від уламків земляних кісток, що падали на них.

Так він пройшов аж до Артека й тут зупинивсь, стомлений, припав до моря напиться...

Тут великий Алах змилосердився над правовірними й зупинив ведмеда, обернувши його в гору, і наказав йому пити воду й підживлятися доти, доки бог знову накаже йому йти далі...

(Легенду цю записав (чи написав) Влад Дорошевич).

.....

Стоїть ведмідь, чекає на Алахів наказ.

А біля його Гурзуф квітне...

А в Гурзуфі червоноармійці лікуються...

А татари Алаха вже забувають.

А ведмідь воду п'є...

Довго йому, бідолашному, пити ще, бо води багато...

А Алахового голосу щось не чуť.

Охрип Алах.

Ялта

У коробці — Ялта...

У кам'яній коробці з яйли велетенської. Західну стінку тої кам'яної коробки становить мис Ай-Тодор, а східну — мис Ай-Микита...

Із півночі — головне пасмо яйли кримської... Зверху — голубе небо... А з півдня — море синє...

І в коробці отій Ялта притулилася.

Ялта — столиця південнокримських курортів... Главковерх над усім південнокримським повітрям, південнокримським сонцем, місяцем, морем, горами... В її розпорядженні це все перебуває...

Це ще зовсім не значить, що вона найкраща за всі місця на південнім кримським березі... Це ще зовсім не значить, що коли вона розподіляє повітря, сонце, море, гори — то собі найкраще з них залишає... Зовсім — ні! І навіть — навпаки... По інших курортах усі ці властивості кримські значно кращі, свіжіші й, головне, чистіші, проте столиця — Ялта. Нічого не зробиш... найстаріша вона з усіх інших курортів і по праву старшого держить кермо в своїх руках.

Часто в житті, положим, таке трапляється: за головного хтось править зовсім не той, кому б належало правити...

І лежить чи сидить Ялта в затоці отій, в коробці отій, виткнулась молодим паршивеньким в море й задається...

А чого — спитайте.

Культурний, думаєте, центр південного кримського берега?

Де там?! Тільки в революцію музеї позасновувано...

Східний музей у кол. палаці Еміра Бухарського.

Мета музею розповсюджувати та вивчати художню творчість Сходу, його життя та культуру... Засновано його 1921 року.

Народно-художній музей. Засновано його так само 1921 року. Зібрано тут мистецькі речі з дач, покинутих власниками, як тікали ті власники з Криму, спеціально для того, щоб рятувати "дорогоє отечество"...

І тільки один є старий музей — *Природничо-історичний*, заснований 1891 року. Головний відділ у нім — кримознавство.

Торговельний, думаєте, центр Ялта?

Де там?!

Продає камінці чорноморські на фунт та на штуку, ракушки, ціпки кримські, чадри татарські, чубуки, цигарнички, намисто, пудру, одеколон, паршиве вино, сандалі... Сандалів найбільше...

Стоїть засмальцьована крамничка, а в ній сандалі, а над нею вивіска. Лев забравсь у сандалі і рве ті нещасні сандалі й зубами та лапами... А зверху написано:

Разорвеш, а не розпореш!!

А купіть ті сандалі, надіньте, пройдіться раз вулицею, і лева не треба, і попоряться, й подеруться миттю...

А чого ж Ялта задається? Яка тому причина? А от яка:

— "Дада". Дай деньги! Много дай деньги! Кулай пошла! Катер пошла! Кулай Ялта пошла...

Ось у чім річ!

"Кулай" у Ялті можна... І можна "кулай" по самісіньку зав'язку...

Така вже у тої Ялти традиція...

— "Кулай"!

Оцим "кулай" і жила Ялта завжди, нині, повсякчас і на віки вічні...

Особливо "завжди".

Зліталася туди вся "стомлена", "перетомлена", "виснажена", "недоїдюча", "недопитюча" царська аристократично-бюрократично-поміщицько-купецька Росія й відпочивала по гостиницях, по реставраціях, по яхтах, по автах, по фаєтонах од "трудов праведних", громлячи дзеркала, лапаючи наяд пудронафарбованих і роблячи "акварії" з рояля та з коробки сардинок за допомогою своєї триперно-діабетичної сечі...

А музика хрипіла "Коль славен" та "На сопках Маньжурії"...

А повойоване кримське населення вирячувало баньки на великодержавних культуртрегерів, підхоплювало п'яних під жирну кисловонючу пахву й розвозило "блюющих та ригающих" по "меблірованих комнатах з видом на море"...

... А на набережній та на молі пахло дамським потом, пудрою, парфумами "Коті", шелестіли шовки, прикриваючи угрюваті синьо-зелені з поширеними венами стегна, і летіли бризки слиняві на зморщені, обкладені ватою, порожньожовті "бюсти", вилапані, вим'яті і "отсчественними саврасами" і повойованими чорно-гарячими з блиском у карих очах провідниками...

Звалося це:

— Ах, как ми в Криму отдохнули!

* * *

Ну, звичайно, тепер Ялта не та!

І погляди на вас, на приїжджих, не ті!

"Куди ти, — мовляв, — годишся?! От раніше! Що з тебе тепер візьмеш?!"

А в очах у кожного тубільця так і стрибає, так і миготить зажерливість...

І очі ті так і просвердлюють твою кишеню: "Чи варт з тобою хоч балакати? Скільки там у тебе є?!" А ви гадаєте, що тепер у Ялті казино нема? Нема рулетки? Нема шпендефера? Є! Все це є!

Сидить круп'є, крутить рулетку, стрибає "шарик", щасливих вишукуючи:

— Прошу делать ігру!..

— Ігра сделана!

— Двадцять три! Красная нечот! Вторая половина!

І літають довгасті лопаточки, соваються по розписаному столу, перекидають квиточки у тремтючі ручки "щасливчиків" і "нещасливчиків"...

А на "одкритій сцені" викаблчується діва з "кастаньетами"...

Все це є!

Тільки ж!

— Ах! Єті податки! Они в гроб загонять!..

"Не загонять", очередно!

Бо ще плавають по "Набережній ім. Леніна" такі "примірники", що дивуєшся, як їх тільки витримує "Радянська платформа"... Як у тії "платформи" букси не горять, як її осі не лопаються.

Туристи

— А ви біля чого працюєте? Професія ваша?

— Власне, докторе, нічого не роблю. Пишу. Сиджу й пишу...

— Сидите й пишете? Так! Бачите, коли ви нічого не робите, а сидите весь час і пишете, то це не те, що зле відбивається на легенях ваших, а просто через таку вашу ніби роботу частина легенів не дихає як слід. Екскурсія, як по-нашому, по-докторському, кажуть, легенів ваших не повна. Сидите зігнувшись, завжди в одному положенні... Ну й, самі розумієте, частина легенів дихає як слід, на всю, а частина стискається... А час іде... Цілий рік ото так посидите — от воно та частина легенів й одвикає працювати, зморшками береться, застоїні явища всілякі... Як плуг, що не працює, іржею береться... Розправити, значить, слід... Це в нас тут добре... Гори... Найкраще для таких легенів — на гору та з гори... Тоді грудна клітка роздимається, легені вщерть повітрям наповнюються, розправляються їхні закуточки найдальші, кров уся окисляється... Бадьорішаєте, веселішаєте, червонієте, молодієте... Гайда на гори! Молодцем будете!

— Спасибі, докторе! ...Гайда на гори!

* * *

— Куди це ви так радісно?

— В гори! Легені не зовсім дихають! Екскурсія неповна! Застойні явища... Кров не окисляється... Молодішати треба... Бадьорішати... Веселішати... Красивішати... До чорта сидіти! Гулять, розправлятись, сили набиратись!.. От!

— Високо ж...

— Високо? Нам, туристам, високо? Нам, туристам, нічого не високо. Нам, туристам, усе низько. Високо?! Адьюс.

* * *

А гора... гора. Як гора! "Кішкою" зветься! Бадьоро на скелі, стежками крутими, з піснею нашою розлогою:

По цей бік гора,

По той бік друга...

Поміж тими крутими горами

Сходила зоря...

І голос лунає, лунає, лунає... Розлягається... Так... сажнів із п'ять розлягається...
Вгору! Вгору!

— Ху-у-у!

— Х-и... по той бік... гора...

— А високо, лиха його година візьми!

— І по цей бік другааа! Ху-у-у! Сів!

Дивись! Нам, туристам, іще ж і далеко!

... А ну бадьоріше! Легені на всю дихатимуть! Кров окислятиметься!..

Гайда вище!

.....

Ой! Чи воно там ще високо?

Сів!

Ху-у-у!

А ну підводься, туристе!

О-о-ох!

Уго-о-ору! Ще ж і далеко в ту го-ору! Сів!

.....

А ну вставай!

Сів!

.....

Ану...

Сів...

.....

Сів...

.....

Сів...

.....

Сів...

.....

Сидю...

.....

Хто там? Може, яка спасенна душа внизу є? Ловіть мене, переймайте нас, туристів,
бо чогось кляті ноги не хочуть гори дотримуватись... Ох!

... Пошли, господи, на дорозі не кедра вже ліванського, а хоч нашу рідну бузину,
щоб хоч за щонебудь було зачепитися, бо, їйбо, й черепків не позбирають...

... За сосну вхопивсь!

Ох!

.....

І лежав на ліжку, як Ісус Христос, бо литки мов гвіздками попробовано!

* * *

Легені розпрaviш — ноги покарлючить... Ноги розпрaviш — легені покарлючить...
Туристи, одне слово!

"Природа й люди"

Ні, вірніше, не "природа й люди", а навпаки — "люди й природа"...

Які ото, значить, люди до кримської природи їдуть і як ота сама кримська природа на людей тих впливає й що з того впливу природного буває...

* * *

Ще в Севастополі на вокзалі...

— Ох, стомився, знаєте, до чортів!.. Голова — ну нікуди. Хоч викинь! І, знаєте, "верхушки"... І видих там і згук тупий! Температура почала оце останні місяці підноситись! Охляв, що називається, зовсім! Працездатність упала... Ледве-ледве дотяг оце до травня... Комісія просто сказала: "Їдьте! І що швидше поїдете, то краще! Поїдете, — каже, — подихаєте кримським повітрям, відпочинете, поправитесь!.." А я думаю, що навряд, щоб уже я поправивсь. Сили ні на жменьку! Та воно й не диво: сім років революції, як у казані кипів... Тепер і комісії, і підкомісії, і конференції, і наради... Чого тільки не везеш?! Як ти його везеш, так і сам не знаєш! Інерція, мабуть! Та ви подивіться на мене: хіба в 26 років такі люди бувають? Та я дід уже! Оце їду та й не вірю, що що-небудь вийде... Просто їду, щоб потім не жалкувати, що не скористав з можливості побувати в Криму. Їду, ляжу і пролежу цілих два місяці... Ні ногою, ні рукою... Просто лежатиму... За всі сім років одлежусь! Якби тільки в таку санаторію потрапити, щоб менше того галасу, щоб без шуму, без гаму... Тільки лежати, дихати, відпочивати... А головне — лежати, лежати, лежати... Чи довго нам їхати?! Хоч би швидше! Ой, лежати! А ви так само: відпочивати? Легені?

— Ні! Командировка! Треба подивитись, як там люд трудящий поправляється...

— Не хворі, значить! От щасливий! А я — лежати! Тільки лежати! Поправитись, хто й зна чи поправляюсь, а одлежусь — так уже одлежусь!

І вдивляєшся в його стомлені очі, такі сумні-сумні, і в сіре обличчя вдивляєшся: воно бліде-бліде, аж сіре, і синьоваті губи, і жовтяки під очима, і мляві руки, і кволий голос. Покуйовдане, пітне волосся... І байдужість, байдужість...

"Да-а-а... — думаєш, — перетерло людину... Революція — не танок... Вона міцно бере червоними руками, аби тільки втримався!.."

* * *

Вже в санаторії. Через тиждень...

— Здрастуйте!

— Здрастуйте!

Голена голова, голена борода, білий костюм, на голові тубетейка, сандалі на ногах, обличчя вже червонувате, з легкою смагою, в очах блиск і чортики... В руках

кримський ціпочок, і ціпочок той у руці вивертом, вивертом...

— Ну, що? Як? Лежите?

— Так, полежую потроху. Та чого, власне, лежати: і походити тут непогано... Му-гу-гу! "Харашо жить на востоке-е-е!.."

— Поспіваєте?

— Та чого ж не поспівувать? А ви як?

— Та нічого. Ходжу, придивляюсь потроху!

— Сумний ви якийсь! Чого ви?! Така природа, так чудесно навкруги... А ви похнюпились... Веселіше!.. Аа-а... Товариш Надю! Куди? На пляж? І я з вами! Пробачте, товаришу... "С той поры как стала шансонеткой я, мої друз'я, не сцене його я-я-я"! Тру-ля-ля! Товаришу Надю! А ну, навипередки!..

* * *

Через два тижні... Вечір... Місяць...

— Добрий вечір!

— Добрий вечір! Куди ви таким вистрибом?

— Не бачите хіба? Місяць он підводиться! Піду посиджу трохи... "Місячні ванни"! Не пробували? Ех, ви! "Чу-ра-ра-ра-ра! Ку-ку!"

— Поправляєтесь?!

— А чого ж мені не поправлятись?! Дурниці! Хіба вже я такий хворий?! Ну, бувайте! Агов! Ого-го-го!..

— Я тут (тоненько).

— Іду-у-у

* * *

Через місяць...

Сміються очі... Чорне, з здоровим лиском обличчя... Тужавлять ноги! Меткий погляд! Різкі рухи! Ціпок у руках млинком! На місці — підстрибом... По проспекту — орлом...

А в руці — смуглява Надя.

— Ха-ха-ха!

— Хи-хи-хи!

І бризки навкруги! І весело! І все сміється!

.....

І сміятимуться наради, іграшками будуть конференції... "Харрашо жить на востоке-е!"

Життя татарчине

Від легенд прекрасних, таємницями південними оповитих, до шаленої праці, праці каторжної.

Від пісень про гнучкий стан, про очі-смарагди, про постать кипарисову, про походку сарни гірської у чорноокої казинин (киз – дівчина), до раби, до невільниці, до

хатньої речі, до безсловесної покори перед владикою-чоловіком у виснаженої дітьми та працею хашинин (хашин – жінка).

Які очі у стрункої молодії Фатьми?!

Який стан?!

Які чари жіночі?!

Золото, славу, честь і могутність за погляд очей-слив, за палкі обійми молодії красуні...

Все за жіночу красу!

І легенди про неї, про красу жіночу, казкові: "Коли висохла душа, кволим зробилось тіло — тоді золото".

"Коли кипить кров і не згас огонь в очах — тоді жінка".

.....

... Здавалося, не було на землі хана розумнішого від Арслан-Гірея. Він мав усе, щоб не ремствувати. Сто три жінки й двісті невольниць, палац із мармуру й порфиру, сади й кав'ярні, незчислимі кінські табуни й отари з овець. Чого б іще бажати?

Так і здавалось.

Але ночами хтось приходив до Гірея й бентежив його думку.

Все є, тільки мало золота.

— Звідки взяти багато золота? — питав сам себе Гірей. І не спав до ранку.

І от одного разу, коли поприходили до нього беки, звелів він іскликати мудреців з усього ханства.

Не знали беки для чого, і кожний привів свого приятеля, хоч і не був той мудрець.

— Способу хочу, — сказав хан, — щоб камінь золотом робивсь.

Подумали беки й мудреці: збожеволів хан. Якби можна було так ізробити, давно б уже люди зробили. Однак відповіли:

— Воля падишахова священна. Дай часу.

Через тиждень попрохали:

— Коли маєш змогу, зачекай.

А через два тижні, тільки-но роззявили рота, щоб попрохати ще часу, хан їх прогнав. Розумний був хан.

— Піду сам пошукаю серед народу мудреця, — вирішив він.

Беки одсовітували. Не слід, мовляв, ханові в народ ходити. Мало чого може трапитися. Може почути таке, чого не може слухати благородне вухо.

— Піду!

Переодягся старцем і пішов.

Правду сказали беки. Багато образливого почув хан і про себе, і про беків, поки мандрував був по базарах та по кав'ярнях. Говорили про останню його витівку.

— Збожеволів хан. Із каменя золото схотів ізробити.

А інші додавали:

— Покликав би нашого Кяміл-джинджі, може б, що й вийшло.

— А де живе Кяміл-джинджі?

І хан пішов до чарівника та розповів йому, чого він хоче. Довго мовчав джінджі (джінджі - чарівник, ворожбит).

— Ну як?

— Тяжко буде. Коли все зробиш, як і скажу, може, що й вийде.

— Зроблю.

І хан запрягся страшною присягою: "Хай ослабнуть всі три печінки, коли не зроблю так!" І ще раз проказав:

— Учь талак бош олсун!

("Хай ослабнуть...", тобто, хай позбавлюсь можливості мати жінок і дітей". Ця присяга у татар вважається за дуже велику. Сказати так - привід до розводу і т. и.)

Тоді сіли на гарбу й поїхали. Вісім день їхали. На дев'ятий день під'їхали до Керченської гори.

— Тепер ходім!

Ішли на гору, доки почала рости тінь. А коли зупинились, джінджі почав читати молитву...

На дев'ятім слові одкривсь камінь і покотивсь у безодню, а за ним дві гадюки, шипучи, полізли в підземелля. Сяяла луска на гадюках місячним сяйвом. І побачив хан по стінках у підземеллі голих людей, що танцювали цапиний танок.

— Тепер уже близько. Прокажуй за мною: "Хел-хала-хал!"

І як тільки хан проказав ті слова, впала перед ним залізна брама, і хан увійшов у інший світ.

Роздались мури в підземеллі, діамантами засяяли срібні стелі...

Стояв хан на купі червінців, і цілі хмари їх неслися повз його.

Підвівсь із землі золотий камінь; навкруги запалали рубінові вогні, й серед рубінів тих хан побачив молоду дівчину, що лежала на листі з лотоса.

Завив чорний собака. Затремтів джінджі:

— Не дивись на неї...

А хан дививсь, мов заворожений. Померкли для нього діаманти; грубою міддю здавалося золото, нікчемними всі скарби в світі.

Не чув Гірей її голосу, але все в душі його співало, співало пісні ніжної, як аромат винограду в цвіту.

— Скоріш візьми біля ніг її віту, — кинувсь до нього джінджі, — і всі скарби світу в твоїх руках.

І підвелася з ложа красуня.

— Арслан-Гірей не зганьбить своєї пам'яті, забравши в дівчини її чари. Він був хоробрий, щоб прийти, і, прийшовши, полюбив мене. І він залишиться зо мною.

І простяглись уста красунині до хана, затремтіло повітря... Посипалися золоті іскри, винесли джінджі із надрів Керченської гори й перекинули його на його базар.

Оточили його люди.

— Чув? Пропає наш хан, — говорили йому.

— Шкода Арслан-Гірея.

Але джінджі тихо похитав головою:

— Не жалійте Гірея — він знайшов більш, як шукав..."

.....

... Все: і ханський трон, і гори червінців, і сяйво діамантів, і кров рубінів, і життя земне все... Бо "простяглись" уста красунині до хана...

Така жінка всемогуща, коли вона молода і коли вона "на листі з лотоса"...

Вона цариця...

Але вона... сто четверта...

А сто три і двісті невольниць?!

Вони вдома, бо вже очі їм не голубіють, і вони вже не на лотосі, і вже простягалися їхні уста, і тремтіло колись од того повітря...

А потім і прекрасна царівна, коли вже перенесуть її сталеві Гірееві руки з лотоса на ліжко, буде знову-таки вдома, а Арслан-Гірей побачить нову на листі з лотоса, знову простягнуться уста, й затремтить повітря, і померкнуть діаманти... Аж доки перенесуть і ту сталеві Гірееві руки на ліжко...

Бо Алах хороший бог, а Магомет непоганий пророк його...

Простягаються в Гіреїв уста, і тремтить повітря, аж доки "простягаються" в них ноги і "тремтить" з їх пісок...

* * *

У Криму довго і "тремтіли", і "простягались"... Тепер уже, після того, як кримське жіноцтво написало Магометові листа, це "тремтіння" припинилось...

.....

...Фатьма, перша на селі красуня, як персик, що починає стигнути, виходила заміж за першого багатія в долині.

Заздрили всі Фатьмі, особливо заздрила одна з чорними очима і наврочила її. Як тільки вийшла Фатьма заміж, так і прийшла хвороба.

Висохла Фатьма і зробилася схожою на суху тараню.

Перестав любити її Аблегані; лютує, що хвора в нього жінка; каже, як здавить вино в тарапані, візьме собі другу жінку.

"Чому так, — думала Фатьма, — чому в греків, коли є одна жінка, не можна взяти другої, а в татар можна? Чому в одних людей один закон, у других — другий?"

Плакала Фатьма... Скоро привезуть із садка останній виноград, скоро прийде в саклю друга з чорними очима. Її пестити буде Аблегані; вона буде за хазяйку в хаті; образить, глузуватиме з хворої, бідної Фатьми, в коморі її прожене.

"Ні,— рішила Фатьма, — не буде того, краще не житиму, краще в криницю кинусь".

Так вирішила й ніччю побігла до криниці, щоб утопитися.

Нахилилася над водою і бачить Азраїла; нахвалився на неї Азраїл пальцем, махнув крилами, як ніжний голос, торкнувся її серця й полетів до неба.

Схопились баби — нема Фатьми вдома. Кинулися шукати її і знайшли на землі біля криниці, а в руках у неї було перо з крила, біле-біле, біліше від лебединого.

Умирала Фатьма, але встигла сказати, що було з нею...

Зібралися жінки, цілу ніч говорили, сперечалися, жалкували за Фатьмою, думали, що й з ними може це бути. І знайшлась одна, ефендіна донька, що знала письмо, вченою була.

— Скажи, — питали її, — де написано, щоб, як жінка хворою, старою зробиться, чоловік брав нову до хати? Де написано?

— Схотіли — написали, — сказала ефендіна донька. — Мало що можна написати!

— От ти знаєшся на письмі, — напиши так, щоб чоловік другої жінки не брав, коли в хаті є вже одна.

— Кому написати? Падишахові? Поглузує тільки. Сам має тисячу жінок, навіть більше.

Задумалися жінки... Але знайшлась, котра догадалася.

— Хто залишив Фатьмі перо? Ангел. Значить, пиши пророкові. Харашо тільки пиши. Всі будуть ізгодні. Хто захоче, щоб чоловік узяв молоду хашин, коли сама старою будеш? Пиши. Всі руку дамо.

— А пішлемо як?

— З птицею пішлемо. Птиця до неба летить, листа занесе.

Сіла Зейнеп, поклала на коліна папір і почала писати білим ангеловим пером листа до Магомета.

Довго писала, добре писала, все написала. Замовкли жінки, доки перо скрипіло, тільки зітхали часом.

А коли скінчила, перо полетіло на небо наздоганяти ангела.

Зав'язала Зейнеп папір золотою ниткою, прив'язала до хвоста білої сороки й пустила сороку на волю...

Полетіла птиця. Почали чекати татарки, що буде. Одна одній обіцяли не говорити чоловікам, що зробили, щоб не глузували з них чоловіки.

Але одна не витримала й розказала чоловікові.

Сміявся чоловік. Узнали інші, глузували з бабської глупоти, дратували жінок сорочачим хвостом. А старий мулла почав з того часу плювати на жінок.

Засоромились жінки — побачили, що дурницю зробили; старалися не згадувати про лист.

Але чоловіки не забули й, коли гнівалися на жінок, кричали: "Пиши листа на сорочачім хвості!"

Виросла молодь і так само, за батьками, дратувала жінок. Глузували й онуки і, глузуючи, не помітили, як не стало ні в кого двох жінок.

Може, баранина подорожчала. Може, відповідь на листа від пророка прийшла...[n_20#n_20](#)

(Легенди взято із книги Никандра Маркса "Легенди Крима").

.....

... Може, баранина... Може, пророк... Може. Бо всемогутний є Алах і великий є Магомет, пророк його...

Одна залишилася жінка в чоловіка, і плодить діти, і доїть корови, і носить з високих

гір траву, і копає виноградники, і поливає тютюн, і прибирає в хаті, і поглядом похливної сарни поглядає на чоловіка, коли той, підбгавши під себе довгі ноги, сидить біля східців, і дивиться в синю далечінь, і курить цигарку за цигаркою...

Курить і говорить:

— Раніш карашо бил. Жєнщина чадру носил... Ніхто не видал... Тепер усякий видал, усякий сматрєл... Не карашо тепер... Ранше курорт бил... Гаспада приїзжал... Весєло бил... Правадник бил... Гори єздил... Весєло бил...

...Раніш "карашо бил"...

Жінка чадрую закутана, з одною дитиною чорною під цицькою, а з другою дитиною чорною за руку, а чоловік "гори єздил", йому "весєло бил"...

І мокла чадра від сліз жіночих татарчиних, і дивилися сумні чорні очісливи через чадру на пишнотілу "гаспада", з якою Ті володарєві на горах "весєло бил"...

І капали з чадри сльози і шкварчали на гарячєм камені... І з сліз тих творилися легенди про красуню кизнин з очима-смарагдами, з постаттю кипарисовою, з походкою сарни гірської...

Прекрасні легенди, таємницями південними оповиті.

І зашуміла степами, долинами, горами, захвилювалася Хвалинським морем червона легенда... Вихором буйним промчалася, крилами червоними над Південним берегом Кримським затріпотіла...

А ім'я легенді революція...

І зірвала шалєно чадру з сумного обличчя татарчиного... І глянули очі-смарагди на червоний світ, і задихали швидше висмоктані маленькими чорними дітьми груди...

І дивляться очі, і працює мозок... Працює, працює, працює...

І радість у грудях, і швидко, швидко, швидко б'ється татарчине серце...

А очі, розкриті очі, ще похливно на владику дивляться. Ще гнється стан під гірським сіном, ще нїє поперек над виноградником, ще мовчать уста перед владикою...

А щось вабить, щось манить, щось кличе, таке прекрасне, таке далеке, таке бажанє...

І чітко слух насторожується, й гостро зір проміниться...

.....

Легенди треба... Світлої легенди... Прекрасної легенди...

Легенда та освітою зветься!

Коли прошумить вона?!

Татаринове життя

Сумна усмішка...

Журна усмішка й пєкуча, як пєкучі сльози, що капають із зажурєних старєчих Ахметових очей... Вицвілих очей колись стрункого та молодого Ахмета..,

Що думає Ахмет, сльозливими старєчими очима в далєчїнь дивлячись?

Життя прожитє старий Ахмет ізгадує.

.....

... "Раніш краще було"...

"Дивиться посивілий Єльтиген на, дітей, на соняшнім промені милується з них, а, коли над вечір, побіжить од гір до долини синя тінь, прислухається до голосу дідуганів сивих, що збираються посидіти біля кавярні..."

Краще раніш було.

— Краще було, — проказує дев'яностолітній Мусядин, сидячи поруч імама.

— Коли треба дощ був, коли не треба не був, черва листя не їла; бджоли — так були, кози — так були, дві парі буйволів у кожного було. Харашо було.

Слухають Мурлядина татари й зітхають.

— Раніш краще було".

(Із легенди "Деликли-кая"; Н. Маркс, "Легенди Крима").

.....

— Раніш краще було, — думає старий Ахмет, у далечінь дивлячись, і сльози старечі капають із вицвілих журних очей Ахметових.

Потім гірше було...

Прийшли з півночі, вихором смертельним по степах, по горах пронеслись, залізли в душу, в скриню старого Ахмета, побили, потрощили, поруйнували...

І темними були очі Ахметові, темними до життя буйнорадісного... І схилявся Ахмет перед шовками, перед мундурами, залякано проказуючи,

— Селям алейкум, баріна.

Сто тридцять сім років проказував Ахмет:

— Баріна,...

Аж накинула червону чадру на Старий Крим революція...

* * *

Слухайте, люди добрі, як царі з царинятами приєднували старий "бусурменський" Крим до "християнської цивілізації":

Слухайте уважно!

... "Щоб приєднати Крим до тої християнської цивілізації, що її ми самі мали, треба було насамперед повоювати його. Повоювання те було зроблено в кілька надто рішучих нападів. 1736 року граф Мініх, що прогнав був 100.000-ну армію татарську й самого хана Каплан-Гирея із Перекопської фортеці, так ретельно взявся чистити Крим, що Бахчисарай й інші головні міста, коли Мініх одійшов, повернулися в цілковиту руїну, а степи зовсім впорожніли. 1787-го року другий російський фельдмаршал, граф Ласі, пройшовсь так саме по всьому Криму, але зайшов був з інших воріт, через Генічі, Арбатською стрілкою. Коли хан Менглі-Гирей думав його замкнути й знищити на тій узькій "косі", захопивши Арбатську фортецю, то кебетливий фельдмаршал поробив собі плоти з бочок та з возів своїх і спокійнісінько переплів через Сиваш у степ по Карасу. Перебивши Менглі-Гирееве військо, і взявши приступом його шанці, граф Ласі, з тою ж німецькою ретельністю, почав руйнувати міста, й степ. Він попалив був 1000 сел, що врятувалися були від Мініха з тої тільки причини, що були йому не по дорозі. Вдала

робота розласила знаменитого фельдмаршала, й на другий рік (1738) він знову пішов походом на Крим уже не через Генічі, а просто через Сиваш, що обмілів був од західних вітрів. Але поход, виявляється, був неможливий з тої простої причини, що в Криму не залишилося нічого після походів 1736 та 1737 р. р. і військо не знаходило собі харчів, всупереч геніяльному афоризмові великого військового генія: війна годує війну...

... 1771 року князь Василь Долгорукий знову взяв був приступом й поруйнував міста: Перекоп, Арабат, Кафу, Керч, Єпикале, Балаклаву, Козлов (Євпаторія), Балбек і Тамань. Після того татарам здавалося, можна було заспокоїтись: їм дали в хани Сагин-Гирея, який усе робив, щоб помиритись з європейською й християнською цивілізацією: віддав Росії деякі фортеці, їздив у кареті, сидючи їв, одягав свою гвардію в європейське вбрання й навіть соромився власної своєї магометанської бороди та ховав її кінці під широку краватку. Однак татари не поділяли поглядів свого хана. Вони вибрали собі другого, а Сагинові довелося тікати. Із Керчи йде руське військо переконувати Чингисових нащадків у прекрасних властивостях цивілізованого хана. 7000 татар порубано біля Бахчисарая. Бахчисарай, Кафу знова захоплено й спалено. Більшу частину Кафських пажильців побито за зраду. Друге татарське військо, разом із новим Селим-Ханом, побито біля Балаклави.

Починається переконання іншим способом. Суворов дістає наказа переселити з Криму всіх християн, тобто греків, вірменів, серед яких були кращі ремісники й крамарі кримські. Більш, як 3.000 чоловіка, найдіяльніших й найвидатніших переганяються 1778 року на береги Азовського моря, на землю поміж Бердянським і Доном. Сила їх гине дорогою від страшної зими. Цілі округи порожніють. 8-го квітня 1783 року – маніфест про приєднання Криму до Росії. Сагин-Гирей їде пенсіонером до Калуги.

Кінець кінцем, почалося приєднування татар до цивілізації, 1785-88 р.р. тисячі татар, особливо по сусідству з портами, продають за безцінь свої землі й біжать до Анатолії, до Румелії. Кримський суддя, Сумароків, що був у Криму 1802 року, рахує число пересельців у 300.000 і запевняє, що переселення було зроблено з волі Потьомкина. Але хоч що б там було, кримське населення, що дорівнювалося раніш більш, як до 500.000, за першим переписом 1793 року, становило всього тільки 205.617 чоловіка, обох полів і всіх віків, рахуючи тут і російське військо, козаків, урядовців і всіх росіян і інших зайдів, що поселилися були тут протягом 10 років зо дня приєднання Крима до Росії. А татар було нараховано тільки 60.000.

... Значне виселення татар будо потім 1812 року, про нього збереглися тільки перекази. Кінець кінцем, після Кримської війни, 1860-1868 р.р., переселилось в Туреччину з Криму, за офіційними відомостями 192.360 чоловіка татар чоловіків і жінок, тобто 2/3 всього населення.

... За офіційними ж таки даними 1863 року зовсім спорожніли 734 татарських сіл та аулів у Таврії: в самім тільки Перекопському повіті спорожніло 278 аулів. Коли додати ті 784 села до 1000 сіл, спалених графом Мініхом, та до невідомо скількох, спалених князем Італійським (Суворов. О. В.) і князем Долгоруким, та до невідомо скількох, спорожнілих 1788 та 1812 р.р, коли виселилось багато тисяч татар, то питання про

благодійство європейської цивілізації мусульманському варварству по меншій мірі повинно залишитись питанням..."

(Євг. Марков "Очерки Крима", Вид. 1902 р.)

Чули?!

Слухайте далі...

"... За Потьомкина, значна частина татар виселяється... Землі залишаються родичам та мечетям.. Але чи не краще їм перейти до суддів та до адміністраторів? До Петербургу шлються прохання нагородити пустопорожніми землями, нічийми, таких а таких урядовців, за такі а такі заслуги. Наказ дається, й під назвою пустопорожньої, нічєї, землі, відходять до шановних цивілізаторів кримських татарські садки й виноградники.

Землеміри помиляються, й, помилково, замість 5000 десятин, нарізають 13.000.

Який-небуль татарин узнає, здивований, що він продав своє майно руському панові й дістав за нього стільки а стільки грошей, а, як він неграмотний, при таких а таких свідках, розписався такий а такий". (Ibid).

Чули?!

Слухайте далі!..

"При старовинному татарському законі, що *навчання дітей обов'язкове*, що діти від 6 до 15 років, хлопці й дівчата, *повинні* відвідувати школу, панування царських християнських цивілізаторів довело, що *95 відсотків* кримського населення безграмотне. Зовсім безграмотне: й по "християнському", та по "бусурменському!"

.....

* * *

І капають старечі сльози з журних очей старого Ахмета...

"Раніш краще було"...

Бо потім згинався Ахмет перед шовками та перед мундурами:

— Селям алейкум, баріна!

А "баріна" брала Ахмета в провідники по горах, і "любила" Ахмета... Любила й гроші платила...

І приходив Ахмет до барині, ягоди приносив, а бариня закликала Ахмета до шовкового ліжка і "любила" й гроші платила...

І носив Ахмет барині молоко, сир, масло, а бариня його "любила" та за "любов" гроші платила...

І катав Ахмет бариню човном по Синьому морю, а бариня на човні Ахмета "любила" й гроші Ахметові платила...

І сидить тепер старий Ахмет, дивиться старечими сльозливими очима в далечінь і пригадує.

— Повезеш бариню в гори... "Любиш-любиш-любиш"... Цілий день і цілу ніч "любиш"... А барині все мало...

— Повезеш бариню на, човні... "Любиш-любиш" серед моря широкого, — "любиш-любиш"... З вечора до ранку "любиш", а барині все мало...

— Принесеш барині черешень соковитих. "Любиш-любиш"...

А барня каже:

І завтра ж приходь обов'язково...

Гроші дає... Шоколадом годує...

(Я не вигадую. Я переказую слова живої людини... Тільки я помнякшую й переиначую їх, бо папір не витримає.)

А дома в Ахмета жінка, дома — діти... їм їсти треба...

А виноградники Ахметові, а садки Ахметові у "християнських" цивілізаторів. А в садках тих палаци, а в садках тих вілли, де живуть барині, що їх Ахмет "любить"...

* * *

Чадру червону на старий Крим накинула революція...

І червоний Крим тепер...

Хай же із сліз тих тужних, що на кримську землю з старечих зажурених очей капають, лоза виноградна виросте. Хай укриє Червоний Крим кетягами соковитими, щоб Ахметові онуки й правнуки одне одному переказували:

— Благословенна революція й благословенний час, що породив її...

І хай навіки зітнуться на степах і на Горах кримських страшні ступні Мініхів, Суворових, Потьомкиних, Долгоруких...

Хай трактори тими степами пройдуть, хай придавлять масними, чорними скибами землі кримської теплої ступні ті.

Щоб пишалися Ахметові нащадки буйною зеленню Червоного Криму і щоб не капали в них гарячі сльози образи із журних чорногострих очей.

... Хай!...

На татарській виставі

— Дада! Дай десить капек! Кулять пашла! Клуп кулять пашла. Очин карашо! Кулай моя будіт?

Це ще зранку маленький, чорний-чорний, Курбедин до мене...

Курбединові сім років. Він —

— Мало-мало урускі знайт... Татарські много-много знайт...

Курбедин, що щодня пук яких-небудь чичекнин мені несе (чичек — квітка; чичекнин — родовий відмінок множини), і завжди:

— Дада! Много-много денег давай! Твацать одну копеки денег даш. Отак — много-много! Не! Ни твацать одну, а симнацать. Не, не симнацать, а тиринацать копеки даш! Много-много! Тиринацать! Даш?

— Чого саме тиринадцать?

— Я мало-мало знайт урускі... Татарські много-много знайт! Урускі песню знайт!

— Ану!

— Папа сеяла муку,

Чумчара — ра — чум — ча — ра!

Обіщала старику —

Ку-ку!

(Папа — баба).

Отакі маленький, чорний-чорний, Курбедин "уруські песні" знає...

Знайшли-таки ті "песні уруські" маленького семилітнього, чорного-чорного, Курбедина аж на південнім березі Таврійського півострова...

Перескочили ті "уруські песні" через степи, через яйлу, через височенні Чатир-Даги й Ай-Петрі й ускачили в маленьку, чорну-чорну, голову Курбединову...

І бігає тепер Курбедин Південним кримським берегом і —

— Обіщає старику

Ку-ку!

— А хто такий Ленін, Курбедине?

— Моя мало-мало уруські знайт! Моя тільки песні уруські знайт!

— Ну, на десять копійок! Гуляй!

— Пасибо! Ана. Моя кулай пашла! Клуп!

(Ана — мамо).

* * *

Вечір.

Комсомольський клуб...

Будинок для клубу й було збудовано, але за Врангеля тут, само собою розуміється, була церква. Тепер — знову клуб...

Просторненька зала, чоловіка на 300 люду. Стільці. Лави. Маленька сцена на високому помості. Стіни в клубі уквітчані лавровими вітами.

Позад стільців друга естрада, де стоять прапори всіх місцевих партійних і радянських організацій. На стіні тут уквітчаний лаврами портрет В. Леніна та Карла Лібкнехта. Лозунги.

Ліворуч на стіні портрет якоїсь або графині, або просто власниці дач симейських, "націоналізований", очевидно, за революції й повішений, щоб не було голо на стінах... Далі до сцени картини різного змісту, до трьох собачих голів уключно...

Над сценою вгорі Карл Маркс...

Світло — лампи гасові...

У кутку біля кону піаніно. Біля піаніно притулилась оркестра "найкраща", як казав один тубілець, в окрузі... Скрипка, кларнет, корнет і бубна...

"Репіжать" щось східне... Дують до того, що барабани тріщать.

Сидить "кларнет", заплющив очі і дме, перебираючи клавіші, а поруч, задравши голову, смалить "корнет"...

"Скрипка" схилила до деки голову й мучить з страшною енергією струни. А над усім цим гримить бубна:

Бах! Бах! Бах!

Бах! Бах! Бах!

Мелодія тягуча, різка й... голосна... Шум, гам, галас у залі!

Слухачів чимало... Повна зала... Здебільша жіноцтво. Курять (жінки мало не всі тут курять), їдять горіхи, голосно розмовляють.

Поприходили цілими родинами з немовлятами на руках. Наша ана навіть хату замкнула: всі тут!.. Цікавляться, як видко!

Національного убрання не видко. Єдина дівчина була в татарській шапці, оздобленій червінцями.

.....

Аж ось за сумною, тягучою мелодією понеслось щось веселіше...

Виходить Осман (крамар місцевий) і ще з ним один і перед коном одсмалюють татарський танок.

Осман, видимо, рисується перед глядачами... Рука права вгору, "виделує дрижака", а ноги, ноги — і сюди, і туди, і он куди! Його партнер поважніше... Поважно витанцьовує. А Осман — ходором ходить...

Це, так сказати, безплатний до вистави додаток!

Вистава...

Сама собі "конструкція"...

Найголовніший "конструктор" той, що одпинає завісу. Просто собі йде, бере тую завісу за поділ і тягне на бік. Одіпнув і всю дію стоїть тут-таки, всією своєю персоною притягуючи зір глядацький.

Перша п'єса. Дроворуб-татарин, живе в лісі, рубає дрова, їсти, як і належить кожному дроворубові, йому нема чого. Наснився йому сон, що він ловив рибу й упіймав якусь дуже велику... Розповідає дружині й запевняє її, що сон цей значить багатство. Доки він розповідає, його підслухує панок якийсь ("добрий дух"), підходить, дає адресу й каже:

— Сон твій здійсниться. Піди на цю адресу, там знайдеш усе потрібне, щоб бути багатою людиною!..

Радість, що й казати! Панами будемо!

І тут же починають учитися ходити під ручку, бо це, сказати би, найголовніше, що треба для багатих людей.

Друга дія вже на "вказаній адресі". Багата квартира. М'які меблі. Сідають, лякаються пружин, лякаються піаніно й т. ін.

Взагалі, маса "комічних qui pro quo".

З'являється "добрий дух". Дає скриньку:

— Тут двадцять п'ять тисяч!

— Нащо мені двадцять п'ять тисяч — дай мені сто рублів!

— Ні, матимеш двадцять п'ять тисяч, тільки півгодини не дивись у скриньку...

Півгодини з "масою комічних qui pro quo" не витримується... Скринька одчиняється... Приходить "добрий геній" і —

— Вон!

Мужика покарано за невидержку...

А пан... Пан все для тебе хотів зробити якнайкраще, але ти, хамуло, сам своє щастя

випустив...

З боку ідеологічного п'єса витримана, як бачите...

Друга — з такою ж ідеологією, тільки в іншій душі.

Грали, як виявилось, професіонали, що мандрують ото по весях татарських...

Потім "концерт".

Препаскудні куплети про "Ахметку" — російсько-татарським жаргоном. І ще якісь куплети, вже татарською мовою... Очевидно, так само (як судити з виконання, бо ж мови я не розумію) ідеологічно "витримані"...

Пісень татарських співала артистка. Хороші пісні, і співала непогано.

Потім танки.

"Бариня" і "малоросійський".

— Чичас будить малоросійські таниц, — сусіда збоку на вухо проконфериував...

Гопак, звичайно! Наш рідний!

Ще одно "за", щоб приєднати Крим до України!

* * *

Сумно!

А що зробиш!

Коли б це в нас, то, звичайно, миттю:

— А куди дивиться Головополітосвіта, Наркомос, Наркомзем, ВУЦВК, Жінвідділ, "Плуг", "Гарт"?!

— Трам-там-та-ра-рам!

А тут... "Чужа держава"... Тільки й того:

— Ну, Курбедине, гуляв?

— Моя гуляй! Карашо! Очин карашо!

.....

"Карашо" не те, що воно "карашо", а те "карашо", що і Курбедин туди ходить, і ана ходить і немовлят носить...

Так і треба дати, щоб було "карашо"...

Трам-там-та-ра-рам-там-там!!

На вітрилах

Це коли сине море отари білих баранів до берега скелястого гонить, б'є тих білих баранів об скелястий берег і розбиває їх на білий вогкий порох...

Це коли сине море гнівне, коли воно шумить і гойдається, люто гойдається.

— Поїдемо?

— А чого ж?! Я, їй-бо, не боюсь! Тільки я ніколи не їздив по морю на вітрилах... Чи не заколихає часом?

— А буває, що перекидаються?

— Що, вже труса празнуєш?

— Хто, я?! Дрібниці! Поїдемо... їздять же рибалки, і веселі, і здорові! Чого б там

боятися! їдьмо! Ходім! А... дуже воно гойдає?

— А я так і зовсім не боюсь! Хоч і не їздив, а не боюсь! Тільки, що ото воно хвилюється здорово! А не можна, щоб і з вітрилами, і щоб море спокійне було? Так би, по-моєму, краще!

— Та й по-моєму краще... А щоб боявся, так ні!.. А вітер чи не завеликий часом?

.....

— Сідайте, товариші! Зараз як рвонем!

— Товаришу Антоне, а воно не дуже гойдає?

— Не дуже! Давай назад! Поїхали...

Старі рибалки — дядя Гриша, сивогубий, сивоусий, мідянолиций дядя, що вже більш як двадцять п'ять років на Чорнім морі рибалить. І Антон, кремезний, рвучкий, його підручний, з витатуїрваними грудьми, білуватий, солоний увесь і терпкий, як морська вода, — везуть нас.

З ними ще двоє "зелених" — молоді хлопці, що привчаються до труднощів рибальської на морі праці. Один чепурний, чорнявий, стрункий, з карими гострими очима, і другий опецькуватий, з сонними рачкуватими баньками, з носом угору, на небо голубе, і з думками рипучими, як немазана татарська мажара (гарба):

— Ех і зельоний же ж! Поварачуйся, занудо!..

Далі тяжке зітхання. Рипуче, й солоне, й таке багатоповерхове, як зубчатий Ай-Петрі... І в зітханні тім сплелися "печонки", "селезьонки", "артерії", "вени", "предсердія", "желудочки" з морською "матір'ю" аж у "піднебесній канцелярії"...

І зітхання те в супроводі такого і благливого, а водночас і презирливого погляду на нашу товаришку...

— Дама! Ніззя!

А "воно" ж розпирає витриманого в морському розсолі Антона і крутить його дзиґою на лаві...

— Навіщо ж тут дама?!

Та не було б "дами" — вискочили б оті "печонки" й "селезьонки" поперед "матері" з душі Антонової, вдарилися б об неї й поплигали, підхоплені вітром, по морських барашках, через усе Хвалинське море...

І легше б зробилося на душі в Антона, і не крутило б його на лаві дзиґою.

А так залишалося в Антоновім розпорядженні тільки "зараза" з "занудою" та убійче:

— І-і-і!! Зельоний! І хто тібе делал такого?!

***

Антон керує стерном і парусом...

"Дя" Гриша сидить серед човна, смокче цигарку й дивиться у "синю далечінь", примруживши великі сірі очі...

Скільки разів "дя" Гриша бачив це море? Скільки разів воно його шматувало разом із його яликом "Костянтином"?! Скільки разів "дя" Гриша, може, вже й "одходну" собі читав, залізною рукою за стерно тримаючись?!

Про це знає тільки "дя" Гриша...

.....

— Кака ж то зануда парус розв'язувала?! Ех (і довге "зітхання")...

Антон "зітхає"...

Не як слід розв'язали вітрило... В однім кінці воно залишилось підхопленим мотузом... І не гаразд іде човен: не на все вітрило вітер бере.

"Дя" Гриша кидає:

— Моряки! Майнарьте треба!

Майнарьте — значить спустити вітрило. В данім разі спустити, щоб випростати як слід. А майнарьте серед чистого моря, при чималім вітрі — це вже штука не легенька та й не небезпечна... Але треба, бо хто ж таки йде в чисте море з несправним вітрилом... "Дя" Гриша на це не піде... Він не "партач" і не "зельоний" — йому це не до лица...

— Майнар, хлопці!

Дррр! — і вже вітрило в човні. Рухи рвучкі, швидкі, певні! Раз! раз! раз!

— Поправ кінець! І-і-і (Зітхання: "дама"!). Рррраз!

І знов полотно тріпоче вгорі, розіп'яте сердитим вітром!

— Просто! В чисте! Одкриєм Аю-Даг і назад!

.....

... Мчить "Костянтин", з хвилі на хвилю перестрибуючи...

І такий маленький той "Костянтин" проти синього моря безкрайого... І таки ми всі манюнькі, манюнькі... Навіть "дя" Гриша, сивогубий, сивоусий, мідянолиций "дя", — і той манісінький...

... Хлюпають білі барашки об човен...

Хлюп! Хлюп!

І тільки:

Гой-да! Гой-да!

І тріпоче біле полотно гарячим тремтінням і рветься безсило з залізних Антонових рук... Гойда! Гойда!

— Одкрили Алупку! Чотири верстви від берега!

— Бери на буйок! О-о-н білим прапорцем серед хвиль тріпоче! То "татарські" гаки на камбалу!

(Буйок — знак, де поставлено мережі, чи взагалі рибальські снасті).

— Ой!

Солоний дощ укрит усіх. Це Антон навмисне "охрестив" нас, "зельоних", розрізавши носом хвилю.

— Не взяли цебра воду виливати, роззяви! Трапляється іноді хильнути човном води!

Це "дя" Гриша натякає Антонові: хильни, мовляв! Хай спробують...

Антон не хоче, не треба на перший раз лякати: "Та якось ще хильньом!"

.....

А берег як на долонії Отут увесь! Ось він!

— Дивіться! Он за Алушкою гора голубіє! То Аю-Даг! Ведмідь-гора біля Гурзуфа! Верстов звідси із тридцять п'ять — сорок! То його "хвіст"! Зараз усю "одкриєм".

— Ригать не тягне?

— Ні!

Інші ригають!

За кілька хвилин "одкрили" всього Аю-Дага, гору-велетня, що, мов ведмідь, розляглася за Гурзуфом, уткнувши морду в самісіньке море!

— Вороч! Вісім верстов од берега! Майнарить будемо?

— Ні! Навіщо майнарить? Переведемо так!

Це вже риск — переводити вітрило при вітрі в чистім морі, не спускаючи його...

— Ну, хлопці! Рррраз! Раз-раз-раз!

І вже з другого боку б'ється з Антоновій руці полотно...

Мчимось на берег.

... Гой-да! Гой-да!

.....

— Майнарь, хлопці!

... Кілька ударів веслами — і біля берега...

І зовсім не страшно!

А Антон:

— Приходьте другий раз! Можна страшней ізделать!

По камбалу!

Щоб не було непорозумінь, умовимося відразу: камбала — це риба. Ловиться вона в Чорному морі. Ловиться далеченько від берега, — так верстов за сім-вісім. Ловиться на гаки, наживлені маленькою рибкою-султанкою. Гаки ті прив'язується до довжелезного шнуру (перемет), кидається серед синього моря на двох котвах (якорях) на самісіньке дно. "По камбалу", отже, значить, — по рибу, в море! Підіймати гаки, знімати ту рибу, а потім уже її продавати чи самому їсти...

* * *

— О другій годині їдемо! Приходьте! Прийшов, звичайно.

"Гетьман" уже готовий.

"Гетьман" — це (не бійтесь!) не Скоропадський, а ялик так зветься...

Вже на нім щогла, вже лежить вздовж нього вітрило, вже Хайалі ходить на нім з корми на ніс і дає останні розпорядження. Старий Зекир'я крутить цигарку. Юнус несе цеберку з "солодкою" водою, а Васька одягає на кочета весла.

— Стрибайте!

Стриб! — і в ялику...

Хайалі бере керму... Знаєте Хайалі?.. Не знаєте?.. Шкода... Хайалі — це капітан на "Гетьмані". Він низенький, лисенький, у нього мало зубів, але він міцний і пругкий, як із чорної гуми опука. Лице в нього буре від сонця... Лисина в нього як шкіра, що на

підметки, а волосся (в нього волосся тільки на потилиці) гніде... Він і в бурю бурючу, і в сонце пекуче без шапки... Він завжди на кормі калачиком (бо він коротенький!) з ногами підібганими, а в руках у нього керма й вітрило, а маленькі його очі нікуди не дивляться і все бачать. Він увесь час байдужий, але за сім верст чує шум вітру берегового... Він ніколи не стежить, що роблять Юнус, Васька, Зекир'я, але раз у раз із його обвітрених уст вилітають слова, і від слів тих підскакує Васька, біжить до вітрила Юнус, крекче, пересовуючись по ялику, старий Зекир'я. От який Хайалі! А ви його не знаєте?!

А Юнус... Юнус чорний... У Юнуса курчаве з сивиною волосся й лагідні світлокарі очі... Він завжди усміхається, коли на вас дивиться, і питає:

— Не страшно?

Зекир'я? Зекир'я — старий, в татарських штанях на очкурі, в шкіряних личаках, з крученою цигаркою в губах, і цигарка та, скурена до нікуди, шкварчить біля його синявих губ, припікає його обстрижені вуса, а вони пахнуть смаленим і скручуються жовтенькими кільцями над синявими губами... Зекир'я старий одкидає тоді до борта голову — і тьфу!.. Тютюн летить у море, а на губах у старого Зекир'ї — плівка з тоненького до тютюну паперу. Він мовчить...

А Васька молодий! У нього бронзове струнке тіло. Він білявий і з прекрасно розвиненими м'язами... У нього на грудях витатуїроване кермове колесо з двома прапорами: на однім прапорі "К.С.С.Р" (Кримська Соц. Сов. Республіка), а на другім У.С.С.Р (наша)!.. На правім плечі в нього чорніє хрест на постаменті, а круг нього линва, а на линві тій котва (якір), а нижче, на передпліччі, гола, з розпущеними косами, на весь зріст красуня, а в красуні тії, як два кавуни круглі, перса... Васька розписаний увесь... Він, Васька, рвучкий, говорить кріпко, з "матір'ю", але він ще "зельоний", і слова його хвилі котять по морю Чорному. Од Васьчиних слів ніхто не підскакує в ялику... Всі сидять на своїх місцях і про щось думають...

* * *

— Віра!

Пішли... Юнус з Ваською на веслах, Хайалі на кермі, а Зекир'я перебирає в кошику султанку (наживлять гаки!). Вийшли з бухти.

— Парус!

І миттю Васька й Юнус біля вітрила... І миттю вітрило тріпоче вгорі!

— Віра в море!

Летить "Гетьман", хвилі перескакуючи...

Рипить вітрило... Мугиче щось Юнус, крекче Зекир'я, а Васька пригладжує білі свої штани, щоб посередині від пахви до ступні була в їх складка...

.....

— Он буйок!

Васька перший побачив.

— Де?

— Он-он-он! Не бачите?

— Не бачу!

Всі побачили, а я не бачу...

Та і як ти його побачиш десь там у морі, коли хвилі, коли прапорець на нім чорненький отакісінький і коли хвилі перескакують через нього, й нагинають, і захлюпують...

— Майнар, Васька!

Момент — і вітрило в човні, зв'язане, скручене, безсиле... Кілька вдарів веслами — й буйок уже в ялику...

Буйок — оберемок корок (пробок), обтягнутий сіткою, з прив'язаним на нім сторч "пужалном", а на "пужалні" невеличкий прапорець... Це знак, де стоять гаки... Він (буйок) на котві, здебільша просто на камені, що тримає його на певнім місці.

Гаки ставлять на двох каменях. Два, значить, буйки... Початок і кінець гаків. Гаки на дні морському.

Перемет наш має 750 штук гаків, прив'язаних на невеличких шнурках до довгого шнура на 1½-2 приблизно сажні один від одного.

Тягнеться, отже, цей перемет на 3-4 верстви в морі...

.....

Вихопивши буйок у човен, Васька швидко-швидко витягає камінь... Тягне його хвилин з 5-10, бо витягти камінь треба з 50-80сажневої глибини...

Аж ось — камінь у човні

Тоді вже бере шнур Хайалі й поволі, гак за гак, підіймає в ялик. Піднявши, скидає стару наживу, об'їдену здебільша, пожовану, й кидає гак у круглий чималий кошик, що стоїть на кормі... Біля кошика Васька. Він підхоплює гачок, наколює на нього рибку й укладає гаки правильним колом, один біля одного, під стінкою в кошик. Шнур лягає в середині того кола... Таким чином, гаки в тому кошикові лягають "гвинтом" од низу й до верху.

Робиться це надзвичайно швидко, ловко й красиво... Як по писаному...

Юнус на веслах; він підштовхує в напрямку шнура човен.

Зекир'я курить цигарку, а я, вирячивши очі, дивлюсь у море й стежу, що йде на гаку.

Ось затріпотів шнур і заборсався по борту...

— Кіт! — кидає Хайалі...

— Нічого не видно, — кажу...

— Кіт! Я знаю!

За кілька часу справді щось б'ється, бачу, на шнурі, силкуючись вирватись. Р-р-раз — і в човні.

"Морський кіт". Не grenландський, звичайно, а простий, чорноморський. Я не знаю, як він по-вченому зветься, а по-нашому, по чорноморсько-рибальському, це "кіт".

"Кіт" — це плескувата морська тварина, зверху бура, знизу біла, з величезним тонким, як палиця, хвостом з колючками. Морда якась трикутна, з виряченими очима, а біля очей дірочки. На пузі в неї якісь плавники, ніби ноги, а він їх, як їде на шнурі,

випростує й б'є ними... Його рибалки не люблять... Зразу викидають назад у море, вирізавши те місце, де зачепився він за гак. Завбільшки він чималий буває... Аршинів зо два.

... А ось іде камбала. Вона розчепірилась на шнурі, настовбурчила всі свої плавники й огинається. Не хоче. Але Хайалі не такий, щоб у нього зірватись... Він знає!.. Він у морі все знає.

Плюсь! — і вже тріпоче камбала на дні в човні...

... І так гак за гаком, крок за кроком — 750 гаків...

І тільки в Хайалі з уст коротке:

— Ач! Ач! Це Юнусові.

— Вперед! Човен попхни!

.....

Раптом Хайалі кинув погляд на берег, зразу...

— Береговий!

Васька тріпонує, сердито наколов на гак рибку й згадав про "матір".

— Буде робота!

— Кидаю! (Хайалі). Не дасть робити! Віра!

І полетів човен вздовж на веслах, і забулькали в море один за одним наживлені гаки!

— Віра! Віра!

А вже з берега шум чути... І зарябіло під берегом... А біля нас море тихе-тихе...

— Чого ви? — питаю.

— Береговий подув! Найпротивніший для нас вітер! Треба на веслах... Вітрилом не можна! Можна б іще "лівірвать" але грузу нема на ялику — перекидатиме.

("Лівірвать" — лавирувать).

Віра! Віра!

Встигли-таки гаки кинуть.

І ось як зашуміло, як заревло, як заскаженіло, — святителі ви мої!

"Гетьмана" тріскою кидає...

Васька, Юнус і Зекир'я на веслах... Хайалі на кермі...

— Віра, Васька! Віра...

У Васьки, бачу, обличчя вже посиніло від натуги, старий Зекир'я мокрий, Юнус підкусує губи...

А море сказилося! Воно якось люто накидається на "Гетьмана". Підскакує під нього, ставить його цапки, а потім вискакує ззаду й кидає носом у якусь піняву яму...

Потім скакає збоку, б'є в борт, розлітається зливою і плює на нас солоною слиною...

— Віра, Васька! Віра!..

І Васька, і Юнус, і Зекир'я аж стогнуть...

А човен на місці!

Тоді підстрибує Хайалі до мене:

— Керму просто на берег! Держіть міцно!

Сам уже поруч старого Зекир'ї:

— Віра! Віра!

А "Гетьман" тремтить, а "Гетьман" падає грудьми на хвилі...

— Керму кріпше!

"Кріпше"?! Коли воно вириває, вибиває, висмикує?!

Держу, аж очі рогом лізуть!

— Віра! Віра!

Дві години скаженої, чортячої роботи й напруження!

Раптом — тихо...

Як із'явивсь, так і вщух береговий... Ось був, ось нема! — Не вір морю! — кидає Юнус...

І всі закурюють і витирають і піт, і солону воду з червоних облич...

.....

А на дні в ялику широко раззявляє пащі й ліниво б'є хвостом камбала...

.....

... Не вір морю! — це правда... Ніхто не знає, як воно з тебе поглузувати думає... І коли — так само ніхто не знає...

А воно велике, те море! І глибоке!

І коли воно скажеться, то, неважаючи на все ваше лицарство, неважаючи на те, що вам довірили керму в такий відповідальний момент, неважаючи на вашу політичну й економічну, й всіляку іншу грамотність і свідомість, — беріть все-таки з собою закріпительного!

Спокійніше буде й вам, і вашим сусідам!

Бережком!.. Бережком!

До Ялти?! Та верстов, мабуть, із дванадцять! Отак понад пляжем он до тієї будки, а потім праворуч, угору стежка пнеться виноградниками... Так по тій стежці вийдете на сошу й сошею, сошею... до самісінької Ялти... Це недалеко... По дорозі Нікітський сад... А од саду вже і Ялту видать... Години за дві в Ялті будете. Ще й не смеркне...

Ну, ходім!

Кинули оком в останній раз на парк у Гурзуфі, де відпочивав Пушкін, на будинок, де він гостював у генерала Раєвського, на Аю-Даг, що чекає на Алахів наказ — встати й знову трошити все на шляху своїм, бо ж таки забувають правовірні і Алаха, і його пророка Магомета...

Ходім, ходім! Понад пляжем, а потім стежкою виноградниками! Ходім!

І пішли...

Отак, як просто дивитись, — дорога. Це нічого...

А отак, як голову задерти, — сонце, кримське сонце! Це вже "чого"... Ой, якби ви знали, як воно пече! І особливо тоді пече, коли ви не знайдете візника і коли вам треба йти пішки дванадцять верст (кримських верст), і ви вже лазили на скелі, шукали

Пушкінового платана, ходили до його будинку й повиміряли всі гурзуфські вулички, шукаючи якої-небудь хоч коростявої субтропічної шкапини, щоб у Ялту вас одвезла...

Ой, як воно пече! Голова пухне! Язик висолоплюється...

А ноги?! Ніби вони на заіржавлених "шарнерах"... Риплять, скриплять і не хочуть... Іти не хочуть...

Ходім! Ходім! Воно, знаєте, пішки краще. Все видно! То проїдеш швиденько — так багато чого не завважиш, а пішки — там зупинився, там присів — і все видать... Та й не так уже воно далеко! Якихось там дванадцять верстов! Ну, дві години... Подумаєш?! Пішли!

Та пішли ж! Пішли...

* * *

І йдем... І йдем... І йдем...

І все тобі видать... Там зупинивсь, там присів...

"Дванадцять верстов"?! Дрібниця?!

— Драстуйте!

— Драстуйте!

— Скільки верстов до Ялти?

— Та верстов, може, з п'ятнадцять, може, й більше!

— А до Гурзуфа?

— Та верстов із п'ять.

Отакої. Добра мені арифметика... Як од дванадцяти верстов одкинути п'ять, то виходить п'ятнадцять! Ну-ну! Ходім далі.

А воно ж ідеш не нашим якимось там шляхом поміж житами чи там гречками. Тут і сюди виноградники, і туди виноградники. Екзотика кругом. І наперед екзотика, і назад екзотика... І зверху екзотика... Тільки одно й заважає: степові ноги. Якби вам ще штук із четверо гірських, — ну хоч козинячих ніг, та якби ззаду за вами бігло штук із трое хортів та цілкий мисливець, — ви б отих "дванадцять верстов" узяли за півгодини...

А так якось воно дуже повагом виходить... І повагом, і мокро. Беретесь ви зразу потом, потім — милом... Потім обсихаєте... Потім знову мокрієте. І шия ваша витягується, і очі ваші пильно вдивляються під ваші власні ноги (щоб нічого не пропустити), і хекаєте ви, як Рябко, що біжить у спасівку за дядьком верстов сорок до повітового міста спеціально для того, щоб біля сільськогосподарського кооперативу гавкнути на "кооперативного" Лиска...

— Дівчата! Тільки по правді: скільки до Ялти?

— Та верстов із дванадцять!

— А до Гурзуфа?

— До Гурзуфа — десять.

— Слухайте, товариші, ми не туди йдемо! Хай же йому трясця: це як так далі буде, то ще годин через чотири до тієї Ялти буде верстов із сорок!..

... Ох, ці кримські верстви! Верства наша й верства кримська?! Небо й земля... Ну що, приміром, побігти з Буд на В'язове на досвітки?! Дрібниця?! Півтори верстви.

Біжиш і співаєш:

Ой у полі три доріжки різно, —

Ходив козак до дівчини пізно!

Пробіг оті півтори верстви, й ще бігти хочеться...

У нас верстви скрізь однакові: і на Полтавщині, і на Київщині, і на Харківщині...

А тут ні. Тут як на гору, так верства така приблизно, як од Харкова до Люботина...

А як із гори, так навпаки — вона, верства та, дуже коротка. Отакісінька. Так зате дуже швидка. І наслідки однакові: верству на гору — весь у милі, й язик теліпається; верству з гори — весь у крові, й язик так само теліпається...

"Хоч круть-верть, хоч верть-круть..."

Зветься вся ця музика так:

"Подорож Південним кримським берегом з метою милуватися прекрасною природою, урочистими краєвидами й чарівними обріями..."

Коли хочете, назвіть це все екскурсією... Від того ні вам, ні мені легше не буде.

* * *

Ось і Нікітський сад... Знаменитий і славнозвісний ботанічний садок, мабуть, чи не на цілу Європу...

Тут вам такого росте, такого цвіте, такого родить, що якби у нас не смикало під екскурсії ноги і якби ви в силі були роззявляти рота, — ви б роззявили...

І "Ива вавілонська", що ото під нею "седоком" колись і "плакахом"...

Кактуси різні... Алое в ґрунті росте... Кленок японський... Самшит знаменитий... Бамбук японський...

Цілий гай з коркового (пробкового) дуба... Просто собі оддери шматочок кори й затикай, що тобі там уже затикати треба...

Тут і очерет іспанський, і папірус, що з його колись єгиптяни папір робили...

Є тут і лавровишневе дерево, і шовкова акація, і кедри гімалайські, і кедри африканські, і кедри ліванські... Мирти, оливкове дерево, японська хурма...

Серед парку красується тисячолітнє терпентинове (кезове). дерево...

Росте тут і знаменита пампаська з Південної Америки трава... От травиця! Одна травинка така завбільшки, як у доброго хазяїна черезсідельник...

Цю траву бізони їдять... Бізон скидається на наше теля, тільки в сто раз більше...

Росте ця трава величезними кущами. Можна сісти за кущ і заревти по-бізонячому... Матимете цілковиту ілюзію південноамериканських пампасів...

Нікітський сад засновано 1811 року й асигновано на його 10 000 карбованців щороку. За першого директора був знаменитий ботанік Х. Х. Стевен, а після нього Гартвіс (1824-1854)... Гартвіс акліматизував силу рослин, що тепер уже ростуть на всім Південним кримським березі, як-от: гліцинія, павлонія, кедри, аравкарії, пінії й т. ін.

Хороший садок. І порядок у нім добрий. За рослинами ходять, поливають, перекопують. Садка того біля 90 десятин.

* * *

З Нікітського саду ви, не питаючи вже, скільки верстов, чимчикуєте на Ялту...

Ідете собі — й квит... Плюнули на ноги, плюнули на поперека, на все плюнули...

Подоріж так подоріж!

І нема чого скиглити!

І от... Слава тобі, автотранспорте! Авто повертається на Ялту...

І сіли... І поїхали...

Ви ніколи не їздили автом по кримській соші? Рекомендується спробувати...

Тільки обов'язково сідайте на те авто, що ним зав автотранспортної контори разом із шофером та з помічником їздили за Ялту безакцизне вино пити...

Дуже сильне враження!!

Соша йде понад прірвою, і крутиться, і вертиться — голова б у неї крутилась...

Мотор партачить...

Шофер:

— Та я, йолки-палки, ще за десять літ до війни тут машинами літав! Доставлю, як на крилах...

І от він вас доставить...

Мотор: рам-там-там! Стоп!

— Ех. (Спогади про родительницю).

Полагодили... Летите...

Випереджаєте компанію, що так само їздила по безакцизне вино... "Становище в компанії не стійке"... Навіть на лінійці...

— Сідай, Петю, підвезу машиною...

— Паняй! Паняй!

Летите далі...

Мотор: рам-там-там!..

Стоп!

— Ех!.. (Спогади про родительницю).

Випереджає вас компанія...

— Сідай, Мишо, підвезу кобилою!

...Полагодили... Летите...

Шофер із завом контори "жартують"...

Зав хоче керувати, шофер не дає. Машина ходором ходить. А збоку прірва...

Ви вчепились в авто й потихеньку проказуєте:

— Прощай, сину. Твій тато голову розбив об скелю, подорожуючи Південним кримським берегом... Тіло твого тата їдять морські краби під екзотичною Масандрою, на березі прекрасного південного Чорного моря. Виростеш, сину, не сідай на авто, а ходи, сину, пішки... Бо твоя, сину, покійна баба правду казала: "Пішки — не буде замішки..."

А машина аж реве.

І штурляє шофер зава й кричить:

— Щоб я комусь корився? "А раніш!?" Визнаю тільки самого Леніна.

А машина стриба. А машина реве...

І стрибають у вас печінки, стрибають губи, зуби й інші органи вашого людського тіла...

— О Алаху! О Магомете!.. О цілителю Пантелеймоне! І навіщо вас за революції міль поїла... Ви, тільки ви б і врятували...

.....

... Стоп! Ялта! Фу!

— Ну, як?!

— Спасибі! Дуже харашо везли!

— Я старий шофер... Ще до революції літав...

— Та видать...

.....

І лежите у південній гостиниці на південнім ліжку й південно стогнете.

І кусає вас південний, екзотичний, субтропічний клоп. ("Клоп" для ритму. А правильніше — "блощиця".)

... Бережком... Бережком...

"Діва" й "Монах"

(Легенда)

Аквамариновим очам.

Автор

Про прекрасну Діву, наяду морську, про монаха-аскета, гірського суворого страдника, легенду послухайте...

Давня легенда, старовинна, як світ білий, легенда, горами піднебесними народжена, сонцем південним обігріта, кришталево чистою водою морською обхлюпана...

Як жила собі Діва прекрасна, з очима голубими, на дні морському, в морі Хвалинському. Діва прекрасна з волоссям шовковим, з голосом-флейтою, з шиєю-лебедем... В морі купалася, перекидалася і... взагалі. Сміх — колокольцями, плеск — мов весельцями... І поринала, і випливала... З чайок милувалася, із сонця пишалася... Словом — жила...

Харашо жила, весело жила, вроді як "нетрудовий елемент"...

А в горах кам'яних, у суворих горах, під вершиною сніговою, в печері глибокій, в печері темній чернець жив... Чорний чернець, аскетичний чернець, худий чернець, страдник чернець... Чернець духу кріпкого, побожності непорушної, волі крицевої...

Одне слово — жив чернець, що дав зарік назавжди залишитись на всі сто процентів... "девою"... нащот, словом, сього, того, он якого — і не говоріть...

"Помилуй мя, боже, помилуй мя..."

А в морі синьому, в морі Понтійському Діва купалася, перекидалася... З волоссям шовковим, з голосом-флейтою, з шиєю-лебедем і з... взагалі... Сміх — колокольцями, плеск — мов весельцями...

Діва в морі. Чернець в горах.
Діва — життя. Чернець — смерть.

* * *

І вийшов одного разу чернець суворий до моря... Вийшов чернець поглядом святим на море позирнути, господа бога й творця вславословити...

А в морі синьому, в морі Хвалинському Діва купалася, перекидалася...

... Ну, — ви ж розумієте! — не видержав чернець суворий. Чернець духу кріпкого, духу, мов скеля, непохитного, побожності непорушної, волі крицевої...

І заіржав першероном чернець суворий, і дременував чернець суворий, задравши мантию, просто на Діву...

А Діва в море, а чернець за нею... А бог з неба:

— Ата-та-та! — говорить. — Куди ж ото ти подавсь, старче божий?!

І настоптавав з переляку чернець Діві на волосся шовкове і... закам'янів...

І стріпонулась Діва прекрасна постаттю гнучкою, і випросталась, дивну голову закинувши, і... закам'яніла...

І стоять тепер біля Сімеїза кримського дві скелі в морі — "Діва" й "Монах".

І обмивають їх хвилі смарагдові, лоскоче їх вітер, вкривають їх тумани...

А по шовковому Дівиному волосся ходять на прекрасну "Діву" люди грішні і милуються морем, горами, краєвидами.

І на чолі Дівиному білому пишуть:

"Мура й Шура іздесь билі й цілувалися"...

Або:

"Коля Рябошапка з Харкова".

І не чує того Діва, білі груди у широке море виставивши...

А "Монах" позад Диви стоїть, соромно голову спустивши, святі руки па грішному череві перехрестивши...

...А море плеще, море шепче, море рокоче, море реве...

* * *

Мораль?

Діви! Не спокушайте монахів... Не спокушайте, бо обов'язково поженеться... І настопче, неоковирний, на ваше волосся... І добро, коли воно прив'язане (чуже) — можете вирватись... А то будете стояти, білі груди у Лопань виставивши. (Лопань — харківська річка).

І на чолі вашому будуть написи:

"Іздесь свистів Ванька з Панасівки"...

І жаба лопанська сидітиме на грудях ваших...

Ченці! Не кидайтеся на Дів прекрасних... "Умерщвляйте плоть!" Бо каменем соромливо за Дівами стоятимете... Бог усе бачить!..

У писанії про вас ясно сказано:

"Аще ти мніх — мні... шествуй..."

Не іржи, значить, першероном до дівчат.

Кримська ніч

(Лірика з екзотикою)

Тільки сонце за "Кішку" сідає (гора так зветься: "Кішка"), ховається, підморгуючи, за її спину кошлату — у Криму вечір настає... Голубий вечір... Знаєте, який вечір?

А такий: було ясно, було світло, а потім нема ясно, нема світла. Оце й вечір... Він голубий... Він із Яйлин [n_29#n_29](#) (гірське пасмо) голубою чадрою на Південний кримський берег тільки — тріп! — і накрив... І голуба чадра та по морю, по морю, по морю аж туди, де небо в море вп'ялося, обняло небо море, а море небо... Аж туди голубий вечір...

А за вечором тихо ніч підкрадається... Підкрадається, штурхне вечір голубий у море смарагдове, а сама по соснах, по кедрах, по магноліях, по лаврах... І сидить... Ніч сидить... Кримська ніч...

А з-за моря із самого із Стамбула місяць визирає... Випнеться, кине щедрою рукою по синьому морю червінці, а червінці ті із-за моря, із самого із Стамбула покотились-покотились до берега Південного кримського, вдарились об берег скелястий та й одкотились аж туди, де море з небом обіймаються... І лежать, і вилискують золотими вилисками, по хвилях дрібненьких без брязку, без шуму перекочуючись...

Кримська ніч...

Сидить ніч, кримська ніч, легенди розкажує... А кипариси слухають... І поять ніч пахощами, і пестять ніч вітами своїми, і шарудять тихо-тихо хвоєю, старим легендам підтакуючи...

І лавр старий замислився, щільно стовбура свого пахучим листям обгорнувши... Йому ніч його кримська дитинство пригадує...

"... За давньої давнини темними ночами виходили на берег бридкі потвори жінки й давили дітей.

І вирішив кримський цар перевірити це. І одплив маленьким човном цар далеко від берега й чекав... Опівночі його човен оточили бридкі потвори. Злякався цар. Але потвори поперекидалися у прекрасних наяд і сказали цареві, що повезуть його до своєї цариці, що вже давно хоче бачити земного володаря...

І поринув раптом човен, і опинився цар у підводному царстві... В прекраснім лавровім гаю він побачив два трони з чистісінького перла. На один трон посадили його, а на другий сіла цариця підводного царства...

— Мудрий володарю кримський, — сказала цариця. — Розгадай мені загадку, що вже давно мене мучить, але, опріч тебе, ніхто не в силі розгадати її.

— Говори, царице!

— А скажи мені, мудрий володарю, чи поверне Врангель до Криму?

І всміхнувся цар, і сказав:

— "А раньше"?!

І зійшла цариця з трону, зірвала лаврову віту, подала мудрому й сказала:

— Посади цю віту в себе на землі, наймудріший із усіх царів. Поки ростимуть та зеленітимуть у твоїй країні лаври, ніхто з моїх підданих не насмілиться ступити до твоєї

благословенної країни...

І тільки скінчила цариця промову свою, опинився цар з лавровою вітою на березі...

З того часу в Криму ростуть лаври, і ніколи водяні потвори не з'являються на березі...

І ніхто не давить кримські діти...

І ростуть кримські діти комсомольцями..."

Слухає старий лавр легенду свою...

... Кримська ніч...

* * *

Ах, ніч! Ах, кримська ніч! І хто тебе вигадав? І навіщо ти така синя? І навіщо ж ти така прозора? І чого ти так п'яно пахнеш?!

Ах, ніч! Ах, кримська ніч!

Ти ж подивись, ти, кримська ніч, що ти з людьми викомарюєш?!

.....

— Баришні! Вам, здається, скучно?

— Увайдіте! Ви, нахали!

... І п'ять хвилин, тільки п'ять хвилин кримської ночі,— і голова "увайдіте" вже на плечі у "нахала"...

І голос ніжний... І тремтять жижки... І б'ється серце... І горить кров...

Ах, ніч! Ах, кримська ніч!

.....

Які ж у тебе, кримська ніч, згуки! Які пахощі! Які шарудіння! Які шуми! А пісні в тебе які, чарівна кримська ніч! Південні пісні!

Ех, красное яблочко,

Розовий цвет!

Вон її любить.

Вона ж його не!

"Вона" його не любить! Але це нічого! Вона його полюбить, бо з-під другого куща або з другої скелі вже несеться, нічну синяву розрізуючи:

Ах, зачем эта ночь

Так была хараша...

Які пісні?! Які південні пісні?! Кипарисові пісні!

І шарудять кущі! І шепотять кущі! І пригортаються в кущах голови з бантами до голів без бантів:

— Що буде? Що може бути?!

А на горі, на Чатир-Дазі, демон віє волохатим крилом...

А в кущах п'яно:

— Сладкі песні еті!..

А демон регоче:

Сладкі песні еті?!

Может, нічого не будет...

А может... Может, будут дети...

Ах, ніч! Ах, кримська ніч!

.....

І затихає кримська ніч. Чорніє й затихає...

І дихає кримська ніч легко.

Кримським повітрям дихає ніч...

І море тихо хлюпа...

Мовчать лаври... Мовчать кипариси.

Ніч спить...

А у вікні чорні тіні... У вікні тиша...

Тиша... тиша...

І раптом збоку південний крик! Різкий і таємничий, як таємниця кримської, п'яної, загадкової ночі.. Загадка — крик:

— Ана́! Ана́! Піре́ тишлемé!

Багдадом війнуло...

Що хоче малий Махмутдин?! Махмутдин з очима-оливами?!

Що прорізало його мозок дитячий?!

Що в крику тім Махмутдиновім?! Що йому треба, що він чадру ночі кримської розірвав:

— Мамо! Мамо! Мене блохи кусають!

... Ах, ніч! Ах, кримська ніч!

І знову тихо...

Тільки чути з надвору як ворочається Ахмет старий, витриманий Алахів слуга... І крепче щось у-ві-сні, і бормоче...

Може йому приснився рай Магометів... Може гурія за його благочестиве життя обіймає старого Ахмета, обгортає його шовковим волоссям, пестить мармурово-тепло-п'яним тілом засмажене, труджене тіло його.....!?

А може він бринзи об'ївсь?!

.....

Ах, ніч! Ах, кримська. ніч!

.....

Спать!!!

Кримський місяць

(І це лірика)

Золотий місяць кримський!

Із-за моря, із самого із Стамбула...

З червінцями, і з єдвабом, і з лоскотом, і з чарами в морі синьому кримський місяць купається...

Як обгорне береги кримські п'яна ніч вороно-синім крилом, приходить кримський

місяць, позолотою те вороно-синє крило криє, жменями золото на скелясті береги кидає, сміється, золоті ножі в смарагдові хвилі встромивши...

І тремтить магнолія в золотій павутині, і кедр ліванський голки в ній ніжить...

А кипарис вгору, увесь, істотою всією, як Суламіф до Соломона:

— На мене, місяцю!

Чорний красунь кипарис!

.....

Ох і ворожбит же кримський місяць! .....

Ох, який же вій паливода!

Як він душу людську знає, як підходить до неї, як заворожує, як милує, як потім, діло своє чарівне зробивши, сміється дрібним золотим сміхом, на морі од реготу підскакуючи...

.....

І дивиться на нього людина, турботами обтяжена, і партійною, і радянською, і професійною роботою вщерть наповнена, і одмахується:

— Та геть ти!

А він, улесливий, єдвабом обгорне, жменю золота на берег плюсне, засміється, на троянду вкаже, підморгне на скелю високу, на плющ перекинеться, заголить сріблясту тополю, стане на небі й чекає...

І розправляється тоді й партійна, і радянська, і професійна людина, і кудись іде, і чогось хоче, і співає, і правою ногою радянсько-партійно-професійною притакує, і всміхається...

— Ах, паливода!

І дивляться тоді партійні, радянські й професійні люди на місяць і говорять:

— Ох!

І засновують місяцьками ("лунками") з секціями, з підвідділами, з відділами...

І чекають на місяця. А він їх ділить по двоє й шпурляє в кущі, на скелі, на море...

— Місячні ванни!

Ах, ті місячні ванни!

Після їх засновуються "ліквідками".

Ті місячні ванни — вони сильний вплив на організм людський роблять...

І на місцеву пошту...

Тоді з Криму в усі краї Союзу Радянського летять до жінок телеграми:

— Люблю! Цілую! Та вишліть же гроші!

А з усіх країв Радянського Союзу до чоловіків шумлять телеграми:

— Чому не пишеш! Уже?! Закотивсь?! Хахоль триклятущий!

Ах, місяць! Ах, паливода!

.....

І ніщо того місяця не зборе! І ніхто йому ради не дасть!

Він ворожій!

І сила в ньому непереборна...

І коли б ви посадили отут над морем найсерйознішу колегію хоч якого хочете наркомату, хоч правління Українбанку (на що народ фінансовий!), або Вукоопспілки, а хоч навіть Українкустарспілки (хоч і хвора вона дуже) і при. мусили його (її) винести постанову про "змичку", резолюція була б отака (об заклад б'юсь!):

"Заслухавши доповідь члена правління N про чергову роботу на селі і беручи під увагу всю складність і серйозність становища в зв'язку, з одного боку, з непом, а з другого боку — з необхідністю за всяку ціну зміцнити союз робітництва з селянством, ухвалили:

*"Дайте нам
за руб за двадцять
жінчину з огнем".*

.....

Бо на небі місяць кримський.

Кримське сонце

Після ночі після кримської (Ах, ніч! Ах, кримська ніч!) тут сонце!

Воно, сонце кримське, з-поза Ай-Петрі зубчатого...

Тоді, як вороно-синя ніч молоком голубим береться, коли чадру свою ніч скидає, синю чадру, синю, аж ворону, а море, чадру тую вхопивши, у кришталево чистих хвилях своїх її вимиває, синяву оту їй виполіскує, і коли чадра та як молозиво в первістки і на себе море її натягає, — тоді сонце!

Воно до Ай-Петрі підкрадається тихо-тихо, а тоді, прискочивши, тільки — лясь його золотим віником по зубасто-неоковирній його голові! — та тоді вгору, вгору, вгору по блакитному схилу... Тікає...

А Ай-Петрі як тріпоне враз волохатою сивою головищею, як замотає бородищею, — а борода та клаптями, а волосся шматтями, а вітрець тільки — ффу! — і лисий старий Ай-Петрі... Жоднісінького тоді клаптика біло-туманової на нім вовни!

А сонце регочеться! А сонце регочеться!.. Вгорі!

І регочуться тоді хвилі на морі, і кипариси сміються, і лаври тіпаються з реготу, і веселі усмішки на абрикосах, на винограді, на велінгтоніях...

Зареготався Крим! Із Ай-Петрі глузує...

А Ай-Петрі гордий, бо він найвищий, він найстарший... Він мовчить...

Хай, мовляв, малеча порегочеться...

І співають тоді птиці, і гудуть радісно комахи, і іржуть коні, і швидше крутять хвостом корови, і, захлинаючись, ловить "півня" на не дуже високій, але дуже голосній і дуже препаскудній ноті кримський осел...

І тоді море — голубо-срібний степ, з білими й синіми степовими на нім дорогами, а над дорогами тими чайки, а тими дорогами "морські ластівки" (дельфіни) вивертом ходять і крають їх, дороги ті, гострими хвостами своїми...

Тоді співає Крим...

А сонце вище... А сонце ще вище.

Воно грається... Воно горить срібно-золотим сяйвом і бризки гарячого золота кидає щедрою рукою і назад, і наперед, і праворуч, і ліворуч...

І гарячішає море, і тепліють гори, і в млоску гарячому шелестять хвої чорного кипариса...

А воно вище!.. А воно ще вище!

І все живе гониться за ним... Простягає до його лозу свою соковиту виноград, і пнеться за ним кедр, і пишна велінгтонія вершечком своїм стримить за ним і дістати його хоче...

І дихає гаряче море і дихання своє шле назустріч його золотим бризкам...

А воно вище! А воно ще вище!

І з висоти недосяжності своєї сипле сонце на все живе снагу свою гарячу, і ніжить усе, і наливає соками, і шумують ті соки, і буяють, і бунтують ті соки...

І в соках тих, як у плині матернім, плекає природа плоди свої...

Гарячі соки ті...

І від тепла того родить природа швидше... На очах наливаються черешні, і жовтіють персики, і мліють сливи... Бо шумують гаряче соки! Бо гарячі ті соки... І тільки кизиль твердий і мертвий.

Кизиль "шайтанова ягода".

.....

"... Коли Алах сотворив світ і закінчив свою роботу, на землі настала весна, і бруньки по деревах у земнім раю почали одна за одною розвиватися.

І потяглося до бруньок тих все живе, і побачив Алах, що треба навести лад. Покликав він усіх до себе й звелів кожному вибрати яке-небудь дерево або квітку, щоб потім тільки з його й користати.

Ті просять те, ті — те. Просить і шайтан.

— Надумав, шайтане? — спитав Алах.

— Надумав, — примруживши хитре око, сказав нечистий.

— Що ж ти вибрав?

— Кизиль.

— Кизиль? Чому кизиль?!

— Так, — не хотів сказати правди шайтан.

— Гаразд, бери собі кизиль, — усміхнувся Алах.

І заскакав весело шайтан. Всіх обдурив. Кизиль першим з усіх дерев зацвів, значить, і дозріє раніш од усіх. А перша ягода — дорога ягода: повезе свій кизиль на базар, добре продасть, дорожче від усіх, бо він найперший.

Настало літо. Почали стигнути плоди: черешні, вишні, абрикоси, персики, яблука, груші, а кизиль усе зелений. Твердий і зелений. Скребе тютилицю шайтан, лютує...

— Та дозрівай скоріше!

Не зріє кизиль.

Почав шайтан дути на ягоду: як полум'я, червоний зробився кизиль, але, як і

раніше, — твердий і кислий.

— Ну як же твій кизиль? — глузують люди. Плюнув з серця шайтан — почорнів кизиль...

— Гидота така! Не повезу на базар! Збирайте самі!

Так і зробили. Коли по садках зібрали всю садовину, пішли люди збирати в ліс смачну, солодку, почорнілу ягоду і потихеньку глузувати з шайтана. Проґавив, мовляли, шайтан!

Шайтан розлютувався і помстився на людях... Зробив так, що кизиль другої осені вродило вдвічі більш, ніж минулої, й, щоб він дозрів, довелося сонцеві послати на землю більше тепла.

Зраділи люди, що такий урожай, — не зрозуміли шайтанового підвоху.

А сонце виснажилося за літо, і настала на землі така зима, що повимерзали в людей садки і самі вони ледве живі позалишались.

Від того часу — ознака: коли врожай на кизиль — буде холодна зима, бо не втихомирився й досі шайтан, і не кинув мститися на людях за глузування з нього..."

(Легенду взято із книги Никандра Маркса "Легенди Крима").

.....

Бере все живе в сонця огонь його золотий і живиться ним...

А воно щедре... Воно, як казковий богатир, кидас той огонь всією своєю істотою... І сміється...

* * *

І людей сонце кримське не цурається...

Обгортає золотими своїми віями їхні білі, малокровні, виснажені тіла, впивається в них тими золотими віями й живить їх, бадьорить, фарбує...

І ніжно воно так лоскоче. Обачних лоскоче... Зате з необачних глузує... І іноді навіть жорстоко.

Так і дивиться з голубої перини, хто рота роззявив...

Підкрадається, пестить потроху, ніжить, заколисує... І в той же самий час з золотим сміхом здирає з лоба, з носа, з шії шкіру... Смугами здирає... Зразу ніжить, а потім червоною фарбою криє, а потім пузирить, а потім білує...

І совається тоді неуважна людина, і сикає, і ахає, і охає, і чухмариться, і крутиться, і ойкає.

А воно сміється!

З-гори дивиться й розлягається з реготу, як яка-небудь "молочно-мняка" бариня сунеться од моря додому...

А сонце вже побувало в неї по таких місцях, де ніхто зроду в неї ніколи не наважився б побувати...

Побувало і поприщило...

І тоді вона йде до-дому якимось таким чудернацьким манером, що тяжко мені, грішному, це й описати... Тут художника треба, Сашка нашого треба, щоб виобразив отаке-о безпородне в барині становище... (Сашко — О. Довженко. Художник дуже

талановитий. Тільки мене не вміє малювати — рисує якусь лису потвору, халера.)

Ноги в неї, бідної, циркулем... Те, що повинно випинатись — западається, а те, що звичайно западається — те випинається...

І йде вона якимось таким манером, що не вгадаєш, де ж у неї "індивідуальність", а де "загал"...

Бо щемить у барині.. Од сонця щемить...

Од золото-гарячого Кримського сонця...

Бариня рота роззявила, а воно й шарпонуло!

Кримське сонце золоте!

Пляж

Як із гори до моря сходити, з парку Симеїзького, — на роздоріжжі стовпчик, а на стовпчику дощечка, а на дощечці напис:

"Пляж чоловічий". "Пляж жіночий".

Під "пляжем чоловічим" — стрілка осюди, а під "пляжем жіночим" — стрілка отуди...

Це значить, щоб людина, почувавши себе чи то чоловіком, чи то жінкою, не потрапила туди, куди не слід їй потрапляти. Щоб уклала та людина своє тіло на гарячій гальці іменно там, де належить тому тілові лежати...

І спускаються "православні", без різниці полу й національності, стежкою з гори до моря синього, доходять до стовпчика з написом і, коли котрий з "православних" чоловік, запиняється він біля стовпчика й дивиться на жіночий бік і вагається, сердешний, і думає, що якраз би йому і зручніше, й краще для здоров'я, корисніше було іменно лягти отам, де купують тіла з широкими мисками (тазами) і з не таким, як у його "благовстройством" на грудній клітці спереду.

А коли спускається жінка, то зиркає похолодно на чоловічий бік і... Ні, певна річ, що жінка ніколи не думає, що їй і краще, й зручніше, і для здоров'я корисніше лягти іменно отам, де попростягали свої "бантини" представники полу дужого, красиві всі, як Аполони Бельведерськії, з носом угору, з плесковатими черепами і "ісподниками" од сонця на державних головах.

* * *

Ото і є пляж.

Зверху сонце, знизу гаряча галька, наперед море, а на гальці голі тіла...

Тут печеться радянське суспільство.

Випікає наради, конференції, з'їзди, "входящі", "виходящі", резолюції, постанови, спецставки, чистку, скорочення штатів, біржу праці, податки...

.....

Он, чорний, з волохатими, як у біблійського Ісава, грудьми, лисий, з вавілонсько-асирійською борідкою дядя виставив роздутий до барабанних розмірів шлунково-кишковий тракт і сопе, і крекче, і совається...

Він із синдикату, напевне... Що він випікає? Може, робітничо-селянську інспекцію, може, накладні на "казенну" квартиру й на десятисильного "Бенца"... Він стоїчно лежить проти гарячих списів, перевертаючи свого Номо sapiens'a з черева на спину й із спини на черево...

Він би з радістю, видно, випік би з себе всю Радянську владу, щоб знову сидіти в своїй або банківій, або промисловій конторі й працювати для відновлення світового "народного" господарства й для всесвітньої культури...

Іноді він підскакує та йде, потихеньку ступаючи на гальку, до моря... Сунеться обережно в море, стає, затикає великими пальцями вуха, указовими — ніздрі і:

— Уф!

Окунається в море...

Окунувшись, крутить вавілонсько-асирійською борідкою, мов цап, і озирається навкруги...

А біля нього хлопці регочуться, аж море розлягається. Вони перекидаються, як дельфіни, поринають, підпливають прожогом до асирійсько-вавілонської бороди й ляскають її по трестові-синдикатській "барині".

— Уй! Мерзавці! Як піймаю, голову відірву! Хулігани! Тоді ти вже не плаватимеш, сукин ти сину!

А хлопці аж падають з реготу.

Стають круг нього, затикають уші й ніздрі пальцями...

— Заткни, Петько, ще одну дірку, а то рук не хапає!

І:

— Уф!

Окунаються в море! Дратують "барина". Волохате черево з серцем плюється, лається й лізе на берег...

Петька прожогом кидається до його з криком:

— Кіт!

"Барин" підскакує з жахом і падає на берег...

А хлопці вже перекидом у морі, пішли, вигукуючи, на скелю, що сторчить серед хвиль, білою піною обхлюпувана...

— Уй! Ракли!

* * *

І лежать покотом "православні", вигріваються...

А сонце на них окропом, окропом...

І стогнуть, і охають, і соваються православні, з боку на бік перекочуючись...

А потім підскакують, біжать до моря, кидаються у його хвилі синьо-зелені:

Ух! Ух! Ух!

І куйовдяться, ляскають, плескають... Харашо!

.....

Проходить часом чоловічою половиною прекрасний пол... І затуляється хусткою, одвертає своє обличчячко й одним оком з-поза хустки на берег тільки — зирк! зирк!

Анатомія людського тіла цікавить.

А іноді, котрий з Аполонів на жіночу заскочить, "замислившись"... Тоді віялами ходять на жіночій половині рушники, і затуляється екстрено все, що становить непорушну приналежність тільки прекрасної половини роду людського...

Щоб не зглазив часом!

.....

А ось біля каменю дідок, уса вгору. Він страшенно байдужий. І прийшов виключно лікуватися. Біля нього бінокль. І як ніхто не дивиться, тоді він похапцем бінокль до очей і... на жіночу половину...

"Лікується" дідок...

.....

А на половині на тій на жіночій якраз витягає з моря свої тілеса якась Венера, пудів так на дев'ять з половиною...

Її "гнучкий" стан рипить по гальці, а хвилі об неї б'ють, як об скелю "Діву"...

У неї, мабуть, сухоти "вісімнадцятої стадії"...

Витягла й розпливлась драглями на березі... Дихає тяжко, дві подушки на грудях підкидаючи...

Заступила обрій...

Так і хочеться сказати словами Саші Чорного:

Мадам, ви задом

заставили сонце...

А сонце прекрасніш од вас!

Примітка упорядника

"Вишневі усмішки кримські" були уперше видані 1925-го року. Потім перевидавалися. Тут тексти представлені за першим виданням (Харків, Державне Видавництво України). 1962-го року факсимільна копія цього першого видання була видана українською діаспорою у Нью-Йорку.